

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
імені ШЕВЧЕНКА

Том ССІІ

**Праці Комісії спеціальних (допоміжних)
історичних дисциплін**

Львів — 2006

ЗАПОВІТИ ШЛЯХТИ РУСЬКОГО ВОЄВОДСТВА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТОЛІТТЯ (На матеріалах реляційних книг Львівського гродського суду)

Шляхетський заповіт (тестамент) XVI—XVIII ст. як одне з важливих джерел до вивчення ранньомодерного шляхетського соціуму на українських землях досі не знайшов належного відображення в українській історіографії. Цей акт містить цінну інформацію щодо майнового становища шляхти, складу шляхетської родини, її повсякденного життя, взаємовідносин у межах шляхетського стану тощо. Укладення заповіту безпосередньо пов'язане з таким сталим свідомісним конструктом, як смерть, що дає широкі можливості для дослідження елементів ментальності та самоідентифікації. Крім того, докладне вивчення тестаментування сприятиме розвитку історико-демографічних, джерелознавчих, генеалогічних та культурологічних студій.

Ще в XIX ст. тексти окремих шляхетських заповітів з оверуцьких актових книг публікувалися в „Архиве Юго-Западной России”. Проте лише з 1990-х років українські історики почали спеціально звертатися до цього джерела. Певну увагу дослідженню останньої волі шляхти приділила у своїх публікаціях Людмила Демченко, яка причинково торкається внутрішньої структури актів та цінності їх у дослідженнях шляхетської ментальності, родових зв'язків та майнового стану. Дослідник шляхетського роду Незабитовських Сергій Лисенко опублікував тестамент одного з представників цього роду з огляду на цінність наявної у ньому генеалогічної інформації. Наявні також публікації заповітів представників інших станів.

¹ Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе.— К., 1867.— Ч. IV.— Т. I: Акты о происхождении шляхетских родов в Юго-Западной России (1442—1760 гг.) / Под ред. В. Б. Антоновича.— С. 93—96, 111—113, 142—144, 147—149, 165—166, 356—358, 363—368, 389—392. Усі тестаменти, вміщені у цьому виданні, взяті з оверуцьких записових і поточних гродських книг другої половини XVII — початку XVIII ст.

² Демченко Л. Заповіт княжни Гальшки Острозької 1579 р., березня 16 // Острозька давнина. Дослідження і матеріали.— Львів, 1995.— С. 110—111; і і ж. Тестаменти князього роду Збараських // Архіви України (Київ).— 1996.— № 4—6.— С. 26—36; і і ж. Майнові розпорядження волинських шляхтичів за матеріалами тестаментів та реєстрів спадкового майна XVI ст. // Там само.— 2004.— № 1-2.— С. 112—147.

³ Лисенко С. Тестамент Павла Незабитовського з 1740 р. як генеалогічне джерело // Дрогобицький краєзнавчий збірник.— 2003.— Вип. VII.— С. 539—545.

⁴ Дашкевич Я. Р. Типологія актів з історії щоденного життя Львова (Вірменська колонія кінця XVI — початку XVII ст.) // Український археографічний щорічник. Нова се-

Деяко краща щодо вивчення шляхетських заповітів часів Речі Посполитої ситуація у польській історіографії, досвід якої в цьому плані може бути корисний для українських істориків. На початку ХХ ст. цією проблематикою цікавилися польський історик права Пшемислав Домбковський, який досить докладно простежив становлення тестаменту з юридичного погляду, та дослідник шляхетського повсякденного життя в Руському воєводстві Владислав Лозинський⁵. У 1990-ті роки з'явилися корпусні видання шляхетських заповітів Алцигг Фальньовського-Градовського та Уршули Августиняк⁶. Ці видання є джерельними публікаціями з передмовою, у яких розглядається структура й особливості публікованих документів. Натомість монографіями, написаними на основі тестаментів, є праці Малгожати Александрович-Шмуліковської та Малгожати Борковської⁷. Інші польські історики опрацьовували заповіді задля вивчення окремих проблем. Так, М. Гурний використав тестаменти для дослідження старопольської родини, а підготовлену на підставі тестаментів пултуської консисторії статтю Катажини Зелінської присвячено суспільним зв'язкам у Мазовгг⁸. Поза тим низка публікацій польських дослідників стосується заповітів міщан, селян і духовенства⁹.

* * *

Генеза і поширення шляхетського заповіту в Руському воєводстві тісно пов'язані з поширенням тут польського приватного права,

рія, — К., 1999. — Вип. 3/4. — С. 169—199; Кочеркевич Я. Побут львів'ян XVII ст. (джерелознавчий аналіз заповітів) // Студії з архівної справи та документознавства. — К., 2003. — Т. 10. — С. 55—58.

⁵ Dąbkowski P. Prawo prywatne pokkie. — Lwów, 1910. — Т. II. — С. 67—106.

⁶ Łoziński W. Prawem i iewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej potowie XVII wjku. — Kraków, 1960. — Т. I: Czasy i ludzie. — С. 117—121.

⁷ Testamenty szlachty krakowskiej XVII—XVIII wieku / Oprac. A. Falniowska-Gradowska. — Kraków, 1997.

⁸ Augustyniak U. Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim. — Warszawa, 1992.

⁹ Aleksandrowicz-Szumlikowska M. Radziwiłłówny w świetle swoich testamentów. Przyczynek do badań mentalności magnackiej XVI—XVII wieku. — Warszawa, 1995.

¹⁰ Borkowska M. Dekret w niebieskim ferowany parlamencie. Wybór testamentów z XVII—XVIII wieku. — Kraków, 1984.

¹¹ Górny M. W sprawie badania rodziny staropołkiej na podstawie testamentów // Studia Historyczne. — Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1987. — Т. XXX, zes. 3. — С. 487—494.

¹² Zielińska K. Wiązy społeczne na Mazowszu w połowie XVII wieku w świetle testamentów konsystorza pułtuskiego // Przegląd Historyczny. — Warszawa, 1986. — Т. LXXXVII, zes. 1. — С. 45—59.

¹³ Hołdys S. Wiązy rodzinne w świetle mieszczанських testamentów z pierwszej połowy XVII wieku // Studia Historyczne. — Kraków, 1986. — Т. XXIX, zes. 3. — С. 347—357; Karpiński A. Zapisy „pobożne” i postawy religijne mieszczанek pokkich w świetle testamentów z drugiej połowy XVI i XVII w. // Tryumfy i porażki. — Warszawa, 1989. — С. 204—233; Krochmal J. Przemyskie testamenty staropotekie // Rocznik Historyczno-Archivalny. — Warszawa, 1989. — Т. VI. — С. 133—160.

¹⁴ Orzechowski K. O śląskich źródłach do poznania chłopskiego prawa spadkowegoго późnym feudaizmie // Śląski Kwartalnik Historyczny „Sobótka”. — Wrocław, 1964. — Roczn. XIX. — N 1—2. — С. 78—87.

¹⁵ Gil A. Testament unickiego biskupa chełmskiego i bełskiego Atanazego Pakosty z 1625 roku // Zamojsko-wotyńskie zeszyty muzealne. — Zamość, 2003. — Т. 1. — С. 119—122.

оскільки територія цього воєводства була складовою Корони Польської, а згодом і Речі Посполитої,¹⁶ Право цієї держави передбачало два основні види спадкування: звичайне та надзвичайне¹⁷. Перше своєю чергою поділялося на законне (*ustawowe*), тестаментове й умовне¹⁸. Поняття спадкування за тестаментом виникло у польському праві внаслідок рецепції римського спадкового права¹⁹. Основною його підставою (як і законного²⁰ спадкування) була кровна спорідненість спадкоємця із спадкодавцем²¹. Такий вид спадкування регламентувався правильно укладеною останньою волею заповідача.

Найдавніші згадки про письмуну останню волю на польських землях відносять до початку XIII ст.²¹ У цей період воля тестатора була майже абсолютною. Зокрема, необмеженим було коло осіб, на користь яких можна було заповідати: до них належали близькі й далекі родичі, а також сторонні особи²². Крім того, кожен шляхтич мав право заповідати будь-яке майно, у тому числі й нерухоме, на користь Церкви²³. Це суперечило земському праву, котре мало на меті утримання маєтностей у руках представників одного роду²⁴.

Очевидною причиною поширення заповіту був брак чіткої кодифікації спадкового права: остання воля тестатора²⁵ регулювала майнові ситуації, що виходили поза межі правового звичаю²⁶, і, крім того, сприяла реалізації шляхетських вольностей. Активно сприяло рецепції практики заповідання на польському приватноправовому ґрунті церковне канонічне право²⁶. Але поступово остання воля перестає бути компетенцією винятково Церкви, справи, пов'язані з її реалізацією, виходять з-під юрисдикції церковних судів²⁷, а шляхта дедалі частіше облятує (вписує) її в актові книги світських (земських і гродських) судів.

Від початку XVI ст. відбувається активне обмеження тестаментового спадкування, передусім спрямоване проти Церкви. Сеймова конституція 1510 р. заборонила шляхті розпоряджатися в останній волі своїм нерухомим майном, остаточно вилучивши з-під диспозиції тестаменту ділничні та заставні маєтки²⁸. Таким чином воля тестатора

¹⁶ Dańkowski P. Prawo prywatne polskie.— Т. II, ks. 3.— S. 13.

¹⁷ Надзвичайне спадкування мало такі підвиди: спадкування підданих, спадкування в ленних маєтках, спадкування в ординації (Там само.— S. 108).

¹⁸ Там само.— S. 10.

¹⁹ Там само.— S. 67. У римському цивільному праві спадкування за заповітом було найпоширенішим видом спадкування, воно передбачало укладення приватних і публічних, письмових і усних заповітів (Підопригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право.— К., 2003.— С. 431—432).

²⁰ Dańkowski P. Prawo prywatne polskie.— Т. II, ks. 3.— S. 7.

²¹ Там само.— S. 67—68.

²² Там само.— S. 68.

²³ Bardach J., Leśniadorski B., Pietrzak M. Historia państwa i prawa polskiego.— Warszawa, 1976.— S. 152.

²⁴ Fałniowska - Gradowska A. Wstęp // Testamenty szlachty krakowskiej...— S. VII.

²⁵ Zielińska K. Więzy społeczne na Mazowszu...— S. 46.

²⁶ Bardach J., Leśniadorski B., Pietrzak M. Historia państwa i prawa polskiego.— S. 265.

²⁷ Fałniowska - Gradowska A. Wstęp.— S. VII.

²⁸ Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem xx. pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydanie / Ed. J. Ohryzko.— Petersburg, 1859.— Т. L— S. 167—168.

обмежилася диспонуванням тільки рухомим майном з грошовими сумами. Це підтвердила конституція Пйотрковського сейму 1519 р., позбавивши юридичної сили заповіти, які суперечили названій ухвалі²⁹. Дальші розпорядження щодо тестаментів зафіксовані в конституції Краківського сейму 1543 р. Згідно з нею, з-під юрисдикції церковних судів вилучено тестаменти, вчинені перед гродським, земським, міським і сільським судам³⁰. Проте на практиці усі наведені заборони не виконувалися. Тому конституція коронаційного сейму 1676 р. підсумувала усі попередні постанови і доповнила їх. З диспозиції тестаменту повторно вилучено право диспонувати земськими маєтностями на користь Церкви, бо це суперечило праву „шляхетського стану і шкодило обороні Речі Посполитої”³¹.

На думку П. Домбковського, заповіти були кількох форм: приватні і публічні, усні і писемні, звичайні і виняткові, явні і таємні³². Приватні (*testamenta privata*) включали тестаменти власноручні та укладені у присутності кількох свідків. Публічні заповіти (*testamentum publicum*), які могла чинити тільки шляхта, засвідчувалися офіційними особами, серед котрих міг бути й король. У разі невідповідності останньої волі правилам тестаментування заповіт, навіть засвідчений монархом, оскаржувався. До публічного тестаменту відносили, зокрема, такий, що був написаний у присутності підстарости, підсудка, писаря і священника, а також заповіт, учинений у присутності публічного нотарія (*cum notario publico*) або щонайменше трьох свідків³³.

Усні тестаменти (*testamenta nuncupativa*) укладалися при свідках, які мали записувати тестамент дослівно, дати на перевірку тестаторові, а після його смерті — вписати останню волю у гродські книги. Проти нункупаційної останньої волі виступала шляхта Руського воеводства, вважаючи, що така форма тестаментування не захищена від зловживань. Відповідні вимоги руська шляхта висунула, зокрема, на Вишньському сеймику 1640 р., проте вони не були задоволені на найближчих сеймах³⁴. Лише 1726 р. пунктом конституції Гродненського сейму „*De nuncupativis testamentis*” усний тестамент вилучено з-під юрисдикції усіх судів (світських і духовних), що означало його заборону.

До виняткових належали тестаменти військових, які можна було укладати у присутності лише одного—двох свідків, „темних” (сліпих), що укладалися у присутності восьми свідків. Таємні тестаменти укладалися власноручно і до визначеного тестатором моменту зберігалися в суді³⁵.

Важливо підкреслити, що в жодній зі згаданих сеймових конституцій XVI — першої половини XVIII ст., крім обмежень, не знаходимо відомостей про правила укладення тестаментів, їх різновиди (за винятком

²⁹ *Volumina Legum* — Т. I. — S. 176.

³⁰ Там само. — S. 284.

³¹ Там само. — 1859. — Т. V. — S. 183.

³² Dąbkowski P. *Prawo prywatne polskie*. — Т. II, ks. 3. — S. 82.

³³ Там само. — S. 83—86.

³⁴ Там само. — S. 89; Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Potekiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. — Lwów, 1909. — Т. XX. — S. 437.

³⁵ *Volumina Legum*. — Т. VI. — S. 284.

³⁶ Dąbkowski P. *Prawo prywatne polskie*. — Т. II, ks. 3. — S. 91.

нункупаційного)³⁷. (Хоча, з інших джерел відомо, що останню волю заборонялося чинити хворим³⁸ і неповнолітнім³⁹.) Конституції також не містять інформації про те, хто і на чю користь у володіннях Корони Польської мав право тестаментувати — на відміну від земель Великого князівства Литовського, сфери дії Лютовських статутів, у яких спадковому праву приділено значну увагу. Саме тому треба вивчати практику заповідання: починаючи з другої половини XVII ст., тестаменти регулярно облятувалися у гродських⁴⁰ книгах, що свідчить про посилення ролі їх у практиці спадкування⁴¹.

Шляхетські заповіді у львівських гродських книгах. Тестаменти виявлено в Центральному державному історичному архіві України у Львові — у чистових книгах доцесень (*inducta rektiones*) Львівського гродського суду за 1700—1750 рр.⁴² На жаль, повністю немає книг за 1720, 1721, 1724, 1725, 1745, 1746 та частково за 1742-1744 рр.⁴³ Зпоміж 85 книг із загальним обсягом 127 000 сторінок тестаменти вміщені⁴⁴ лише на близько 880 сторінках⁴⁵. У 21 книзі заповітів не виявлено. Загальна кількість виявлених документів — 166.

Згідно з канцелярською практикою, шляхетську останню волю вписували саме у гродські реляційні книги (*libri relationum*)⁴⁶ у формі облят⁴⁷, рідше траплялися випадки вклеювання/вшиття оригінальних заповітів з підписом і печаткою тестаторів⁴⁸. У книгах вписів

³⁷ *VoIumina Legum.*— Т. I.— S. 167—168.

³⁸ Там само.— Т. I, ks. 2.— S. 228; Rok B. Zagadnienie śmierci w kulturze Rzeczypospolitey czasów saskich.— Wrocław, 1991.— S. 66.

³⁹ Dąbkowski P. Prawo prywatne polskie.— Т. I, ks. 1.— S. 216—217.

⁴⁰ Там само.— Т. II, ks. 3.— S. 69.

⁴¹ Falniowska-Gradowska A. Wstęp.— S. VII

⁴² Центральный державный исторический архив Украины у Львові (далі — ЦДІА України у Львові), ф. 9 (Львівський гродський суд), оп. 1, спр. 476—560.

⁴³ Справа містить вписи за частини 1742 (перший впис зроблено 2 січня), 1743 (вписи починаються з жовтня), 1744 (перший впис 16 січня) рр. У жодній з частин цієї книги тестаментів не виявлено (Там само.— Спр. 548).

⁴⁴ Там само.— Спр. 476 (1 тестамент), 478 (1), 479 (3), 480 (2), 481 (2), 482 (2), 483 (1), 484 (3), 486 (1), 487 (3), 488 (4), 489 (3), 490 (5), 491 (4), 492 (3), 493 (4), 496 (3), 497 (3), 498 (1), 499 (6), 500 (1), 501 (1), 502 (2), 503 (6), 504 (1), 506 (2), 509 (2), 510 (1), 511 (1), 512 (3), 513 (2), 514 (2), 515 (2), 516 (4), 517 (2), 518 (1), 519 (2), 520 (3), 521 (2), 522 (2), 525 (4), 526 (3), 527 (2), 528 (1), 529 (2), 530 (4), 531 (4), 532 (8), 533 (2), 535 (1), 536 (1), 537 (1), 540 (3), 543 (3), 544 (2), 545 (6), 546 (1), 550 (2), 551 (3), 552 (3), 554 (1), 555 (1), 556 (4), 557 (3), 560 (4). У книгах реляцій, крім шляхетських, досить часто трапляються заповіді міщан (Там само.— Спр. 489, арк. 1099; спр. 529, арк. 105; спр. 480, арк. 162; спр. 485, арк. 1918; спр. 560, арк. 2322 та інші) та духовенства (заповіт рудкенського пароха василіянина Василя, датований 6 червня 1720 р. й облятований 6 травня 1745 р.; Там само.— Спр. 545, арк. 892—894). Дуже часто в реляційних книгах бачимо заголовки облят шляхетських тестаментів (Там само.— Спр. 478, арк. 141 (Вараковський); спр. 488, арк. 2238 (Депозель); спр. 490, арк. 1958 (львівський єпископ Юзеф Шумлянський) та інші) і значно менше міщанських (Там само.— Спр. 489, арк. 1099 [Дубицький]), проте самих текстів немає.

⁴⁵ Там само.— Спр. 477, 485, 494—495, 505, 507—508, 523—524, 534—535, 538—539, 541—542, 547—549, 553, 558—559.

⁴⁶ Falniowska-Gradowska A. Wstęp.— S. VII; Захарчишин П. Писарі й архівісти земських та гродських канцелярій на західно-українських землях в XV—XVIII ст. // Архіви України.— 1969.— № 1.— С. 16—20.

⁴⁷ Kutrzeba S. Historia źródeł dawnego prawa potekiego.— Т. I, cz. 1.— S. 140.

⁴⁸ Заповіт Яна Ігнатовського, товариша волоської хоругви королевича Александра, написаний у таборі під Поленцем 29 березня або травня 1702 р., має єдиний підпис (самого тестатора). Сам текст вшитий у книгу за 1704 р. без початкового і кінцевого канцелярських за-

угод (*libri inscriptionum*) не виявлено жодного тестаменту.

Облятація, крім випадків вишиття/вклеювання тексту оригіналу в гродські книги, була єдиною формою для внесення в них останньої волі шляхти Руського воєводства першої половини XVIII ст.⁵⁰ Вона полягала в дослівному переписанні змісту тестаменту⁵¹ і включенні його спочатку до „протоколів реляцій”, а потім — до самих „індуктів реляцій” і т. д. Ця процедура (облятація) водночас відігравала роль роборації — затвердження вписаного документа. Тестаменти облятувалися переважно після смерти тестатора, хоча й відомі випадки, коли тестатори самі облятували свої заповіти. Час між укладенням тестаментів і роборацією їх в актових книгах був різний: від кількох десятків років до кількох днів і навіть годин. Зокрема, серед виявлених документів три заповіти — Яна Альбрехта Радзивілла (датований 24 серпня 1624 р.)⁵² Миколая Пілатовського (4 вересня 1628 р.)⁵³, Самуеля Харленського (18 лютого 1644 р.)⁵⁴ — укладено ще в першій половині XVII ст. Три тестаменти з числа віднайдених написала одна особа — новогрудський підчаший Францішек Ксаверій Сколімовський; перші два укладені у Львові відповідно 5 липня 1747 р. і 12 серпня 1748 р. (облятованг 12 березня 1749 р.), а третій — 8 березня 1749 р. (облятований 10 березня 1749 р.)⁵⁵. Після внесення (роборації) у гродську книгу тестамент набрав юридичної сили, що робило волю тестатора безперечною та змушувало усіх згідних і незгідних з нею осіб виконувати її.

Тестатори самі виявляли бажання вписати заповіт у гродську книгу, подаючи його переважно в кінці тексту документа. Наочним прикладом такого волевиявлення є заповіт сохачевського підчашого Казімежа Ізбінського, який, даючи настанови ексекторам (про них див. далі), просить про таке: „Хочу щоб цей тестамент був внесений у будь-які гродські акти”⁵⁶. Подібне бажання висловив королівський ротмістр му-

писів, лише заголовок впису міститься після вклесного тексту на наступній с. 1844 (ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 483, арк. 1841—1843). Заповіт холмського підстоля Александра Чолганського написаний 18 лютого 1714 р., а вишитий у реляційну гродську книгу ях облята 21 лютого. Формат паперу, на якому вміщено заповіт, дещо відрізняється від інших сторінок книги. У кінці документа є печатка і підписи свідків, серед яких підпис львівського гродського регента Адама Юзефа Бжозовського (Там само.— Спр. 499, арк. 430—439).

⁴⁹ Наприклад: Там само.— Спр. 182.

⁵⁰ Там само.— Спр. 476—560.

⁵¹ Łosowski J. Kancelaria grodzka chehnska od XV do XVIII wieku. Studium o urzędzie, dokumentacji, jej formach i roli w życiu społeczeństwa staropotekiego.— LubUn, 2004.— S. 78; Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) метрики 1569—1673 років. Студія з історії українського регіоналізму Речі Посполитої.— Острог; Львів, 2002.— С. 116—117.

⁵² Купчинський О. Земські та гродські судово-адміністративні та документальні фонди Львова.— К., 1998.— С. 20.

⁵³ Облятований 1700 р. (ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 476, арк. 695—705).

⁵⁴ Облятований 1708 р. (Там само.— Спр. 490, арк. 2169—2173).

⁵⁵ Облятований 1730 р. (Там само.— Спр. 525, арк. ШЗ—1126).

⁵⁶ Там само.— Спр. 556, арк. 823—827, 925—932.

⁵⁷ В оригіналі: „Ten zaś testament takowey wagi u waloru mieć chce iakoby aktami grodzkiemi któremikolwiek był gobogowany”. Заповіт укладений 14 січня 1733 р. в Тучному (роборований у Львівському гроді 16 січня того ж року) (Там само.— Спр. 529, арк. 189).

сультманин Мугарем Улан Постайський, який розпорядився, щоби його заповіт „був поданий до книг Львівського гроду”⁵⁸.

Форми впису останньої волі в реляційні книги були різними, що залежало від того, вкотре роборувався документ, або ж від писаря, який міг робити це по-своєму. Гродський писар (властиво — писарчук), окрім облятування самого тексту документа, писав заголовок майбутньої обляти, вносив початковий і кінцевий канцелярські записи.

Заголовки облят тестаментів містили, крім прізвища й імені заповідача, зазначення, чи він уже покійний (*olim*), вказівку про його соціальний статус (*nobilis*, *generosus*, *magnificus*) та назву вписуваного акта (*testamentum*, *testamentum ultimae voluntatis*, *dispositionis testamentariae ultimae voluntatis*, *dispositionis rerum variarum*, *dispositionis certae*). Причому не завжди назва облятованого акта містила окреслення „тестамент”: у заголовку „*Dispositionis rerum variarum per g. Poniatowski conscript(um)*” під „диспозицією” розуміється заповіт⁵⁹. Найпоширенішими були заголовки такої форми: „*Oblata Testamenti G(enerosi) olim [...]* conscript(um)”, „*Testamenti ultimae voluntatis Generosi ol(i)m...*”, рідше трапляється форма заголовку: „*Oblata dispositionis testamentariae ultimae voluntatis*. Траплялися й децю відмінні форми заголовків. Остання воля Марганни Лозинської облятована під заголовком „*Dispositionis certae n(o)b(i)lis Iarmolowicz Łoziński servie(ntis)*. Oblata”⁶¹ — тут ішлося про її волевиявлення на користь чоловіка. Іноді канцелярист чіткіше вказував у заголовку, на чю користь укладено тестамент, як це зроблено у випадку обляти заповіту Яна Жеребецького — „*Testamenti n(obilis) Zerebecki pro interesse consortis ejus. Obiata*”⁶². Якщо заповіт вписувався в актову книгу разом з іншим документом, то це також вказувалося у заголовку: „*Oblata Testamenti ultimae voluntatis et Ptenipotentiae parte g(enero)si...*”⁶³.

Початок канцелярського впису був стандартним майже в усіх облятах виявлених тестаментів. Для прикладу подаємо впис заповіту Францішека Трємбінського: „*Ad officium et acta praesentia castrensia capitanealia leopoliensia personaliter veniens admodum reverendus pater Justus Capian minorita obtulit officio praesenti et ad acticandum porrexit testamentum seu dispositionem ultimae voluntatis olim generosi Francisci Trebinski, conscriptum manibus ejusdem dispositionis, quam certorum amicorum et ejusdem admodum religiosi in Christo patris Justi Capiani minoriti, ad ordinis Sancti Francisci conventus teopoliense offerentis, proprie subscriptum, tenoris sequentis*”⁶⁴. Найчастіше з можливості облятувати/роборувати

⁵⁸ Заповіт укладений 14 квітня 1734 р., поданий у львівські гродські акти 19 травня того ж року (ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 531, арк. 1371).

⁵⁹ Заповіт Антонія Понятовського від 29 липня 1718 р. (Там само. — Спр. 509, арк. 356).

⁶⁰ Заповіт Магдалени Петравської від 5 січня 1716 р. (Там само. — Спр. 503, арк. 743).

⁶¹ Заповіт від 26 жовтня 1748 р. (Там само. — Спр. 556, арк. 1096).

⁶² Заповіт, укладений 24 червня 1739 р. (Там само. — Спр. 544, арк. 2181).

⁶³ Заповіт Мартіна Якуба Пшилуського від 21 серпня 1714 р. (Там само. — Спр. 500, арк. 2568).

⁶⁴ Заповіт без дати і місця (облятований 11 березня 1707 р.) (Там само. — Спр. 487, арк. 678—679).

заповіти користали представники дрібної й середньої шляхти (на початку впису їх окреслювали як „nobilis” і „generosus”⁶⁵.

Початковий запис відрізнявся у тих випадках, коли текст тестаменту облятувався перед тим в інших гродських актах. Так було у випадку більського підчасого Александра Моравеця, який особисто подав свій заповіт до львівських актових книг у 1723 р., а ще в 1719 р. цей же тестамент облятував у жидачівські і сяноцькі акти. Тому до наведеної формули писар подав дату і місце попередніх облятацій тестаменту⁶⁶.

Кінцевий впис після тексту тестаментів був також однаковим в усіх облятах: „Post cūjus ingrossationem originale exemplar idem offerens ac se recepit ac de recepto sibi[ue] restituto officium praesens quietavit”⁶⁷.

Укладення заповіту. Щоб набути сили юридичного акта, тестаменту мав пройти три основні етапи: укладення, засвідчення і відкриття⁶⁸. Акт мав бути чітким, щоб не виникало різночитань його тексту після смерті тестатора.

Причини укладення заповіту могли бути різні. З одного боку, схилити шляхтича до тестаментування міг священник, оскільки укладення такого акта заспокоювало умираючого і спонукало до каяття, а також до думки про спасіння своєї душі. Водночас священник не мав права втручатися в укладення особою заповіту, особливо до його майнової частини. З другого боку, однією з найважливіших причин тестаментування серед шляхти було прагнення запобігти суперечки через майно між спадкоємцями⁶⁹, оскільки заповіт був передовсім актом, що регламентував саме спадкування.

Про причини йдеться і в заповітах. Більшість заповідачів на початку тестаменту наголошували на наявності у них тілесної хвороби⁷⁰ чи поранення⁷¹. Інформування про хворобу часто переплітається з релігійно-моральними переживаннями про неминучість смерті. Так, Уршула Лозинська у своєму тестаменті пише: „Я, будучи від Бога Творця і Господа мого тяжкою хворобою знесилена і маючи в пам'яті те, що кожна людина, яка народжується, мусить помирати [...] і як справедливий Творець неба й землі, і мене в дівочому віці забирає з цьо-

⁶⁵ Шляхтичів окреслювали як „nobilis”, „generosus”, іноді „magnificus”, що відповідно означало дрібну, середню і титуловану шляхту (Wyszanski A. Szlachta polska XVI wieku.— Warszawa, 2001.— S. 32).

⁶⁶ ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 515, арк. 2028. У жидачівській актовій книзі за 1719 р. заповіту Александра Моравеця не виявлено (Там само.— Ф. 7, оп. 1, спр. 03). У сяноцьких актових книгах протоколів реляцій (чистові реляційні книги не збереглися) є впис про те, що дійсно заповіт більського підчасого принесли для роборування (Там само.— Ф. 15, оп. 1, спр. 299).

⁶⁷ Там само.— Ф. 9, оп. 1, спр. 486, арк. 1837 та в інших випадках.

⁶⁸ Dańkowski P. Prawo prywatne polskie.— Т. II, ks. 3.— S. 93.

⁶⁹ Czaplinski W., Długosz J. Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII wieku.— Warszawa, 1976.— S. 81; Rok B. Zagadnienie śmierci...— S. 65.

⁷⁰ ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 478, арк. 1282; спр. 479, арк. 433, 814, 1097; спр. 481, арк. 1117; спр. 482, арк. 810; спр. 484, арк. 215, 517—518; спр. 488, арк. 1466, 2965; спр. 489, арк. 632; спр. 490, арк. 1395, 1655, 2030; спр. 491, арк. 184; спр. 492, арк. 1454, 2230; спр. 493, арк. 554, 1881; спр. 496, арк. 413, 608; спр. 497, арк. 613, 1852; спр. 499, арк. 431, 1263; спр. 501, арк. 901; спр. 502, арк. 1329; спр. 503, арк. 76, 743, 1013, 1082; спр. 504, арк. 34; спр. 512, арк. 1494; спр. 513, арк. 981, 1048; спр. 515, арк. 2739; спр. 516, арк. 3843, 3944, 4137; спр. 519, арк. 2222; спр. 520, арк. 582; та в інших випадках.

⁷¹ Там само.— Спр. 506, арк. 2015.

го світу"⁷². Дворянин заможського ордината Якуб Мосцицький мотивує укладення заповіту тим, що, „будучи підпорядкованим загальному праву, хто народжений, мусить померти, і вражений значною слабкістю мого здоров'я, при розумі, однак, здоровому [...] діючи за звичайною практикою цього світу"⁷³.

У значній частині тестаментів причина укладення мотивується релігійними розважаннями про непевність життя і неминучість смерті⁷⁴. Деякі тестатори наголошують на „своєму здоровому фізичному стані, проте бояться померти несподівано"⁷⁵. У першому випадку згадок про конкретні хвороби чи інші причини, крім такої, як похилий вік, немає. Зокрема, у тестаменті Габрієля Корендовича причина тестаментування впливає з такої фрази (подаємо її мовою оригіналу): „widząc, że każdy człowiek za przestępstwo pierwszych rodziców naszych śmiertelności dekretem musi onemu podlegać y umierać, więc ja, poczuwając się być człowiekiem śmiertelnym y podeszłym w Uciech, w siedmndziesiąt lat y kilka życia na tym świecie sobie rachując, a niewiedząc dnia, ani godziny, ani minuty, w której mie Bóg do siebie powoła [...] ostatniey woli moiey czynię dyspozycyą"⁷⁶. Здорові особи в заповіті вказували на добре самопочуття чітко. Зокрема, більський підчаший Александр Моравец писав: „Я [...], будучи здоровий тілом і розумом [...] учинив диспозицію і порядок мого майна"⁷⁷. Марцгн Якуб Пшилуський мотивував укладення тестаменту силою звичаю.

Трапляються поодинокі заповіти, у яких формуляр починається відразу диспозицією, без мотивації видачі документа.⁷⁸ Таку форму добре ілюструє уривок з тестаменту львівської підчашини Катажини Марціани Ожги: „У Святій Католицькій Вірі жила й помираю і цю останню мою волю чиню”.

Склад шляхтичів-тестаторів був різний. Значна частина з них посідала земські й коронні уряди. До них належали такі шляхтичі: підля-

⁷² В оригіналі: „Będąc ja od Boga Stwórca y Pana moiego chorobą ciężką złożona, a mając to w pamięci, że każdy człowiek, który się rodzi, umierać musi [...] y iako sprawiedhwy nieba y ziemi Stwórca y mnie w wieku panienskim z tego świata zabiera”. Заповіт від 4 серпня 1700 р. (ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 478, арк. 1282).

⁷³ В оригіналі: „będąc podległy prawu uniwersalnemu cui nasci contigit restat mori y dotkniony znaczną zdrowia mego słabością, na umyśle, iednak, zdrowym y niewiedząc dnia ani godziny [...] dosyć czyniąc zwyczajney świata tego praktyce”. Заповіт від 11 липня 1726 р. (Там само.— Спр. 519, арк. 2222—2223).

⁷⁴ Там само.— Спр. 479, арк. 433; спр. 480, арк. 1224; спр. 483, арк. 1841; спр. 487, арк. 826; спр. 488, арк. 2058, 2253; спр. 493, арк. 1790, 1866; спр. 496, арк. 1270; спр. 499, арк. 1007, 1285; спр. 502, арк. 1187; спр. 503, арк. 1209; спр. 510, арк. 827; спр. 512, арк. 1204; спр. 514, арк. 490, 1160; спр. 516, арк. 3397 та в інших випадках.

⁷⁵ Там само.— Спр. 480, арк. 759; спр. 482, арк. 409; спр. 488, арк. 2648; спр. 490, арк. 1713; спр. 497, арк. 233; спр. 499, арк. 557; спр. 515, арк. 2028; спр. 517, арк. 193, 856-а.

⁷⁶ Заповіт від 7 січня 1723 р. (Там само.— Спр. 514, арк. 490).

⁷⁷ В оригіналі: „Ja [...] będąc na ciele y umyśle zdrowy [...] uczyniłem dyspozycyą y porządek fortuny moiey” (Там само.— Спр. 515, арк. 2028).

⁷⁸ В оригіналі: „Ja, na którego mię Pan Bóg dopuścił, że jusz puyde z tego świata, tedy uczynię testament przed śmiercią wedmg zwyczajui” (Там само.— Спр. 500, арк. 2569).

⁷⁹ Там само.— Спр. 489, с. 1336; спр. 491, арк. 1018.

⁸⁰ В оригіналі: „W Wierze Świętey Katolickiey żyłam y umieram y tą ostatnią wolą moią czynię”. Заповіт від 28 червня 1709 р. (Там само.— Спр. 491, арк. 1018).

ський військний Юзеф Бжозовський⁸¹, бидгоський хорунжий Ян Бяло-скурсський⁸², галицький військний Миколай Гурський⁸³, великий коронний гетьман Станіслав Матеуш Жевуський⁸⁴, буський стольник Александр Жечицький⁸⁵, галицький хорунжий Стефан Злочевський⁸⁶, сохачевський підчаший⁸⁸ Казімеж Ізбінський⁸⁷, львівський мечник Антоңій Дунстан Коритко⁸⁸, підляський каштелян Домінік Коссаковський⁸⁹, брацлавський мечник Ян Станіслав Кунашевський⁹⁰, київський підстолій Ян Курдвановський⁹¹, холмський каштелян, генеральний суддя королівського війська (*exercitium Regni generalis iudicis*) Казімеж Станіслав Лігенза Мінор⁹², брацлавський ловчий Ян Матеуш Міхаловський⁹³, більський підчаший Александр Моравец⁹⁴, лукувський підчаший Стефан Ян Ожга⁹⁵, підчаший Львівської землі Єжи Сокольницький⁹⁶, підчаший Галицької землі Пйотр Феліціан Телефус⁹⁷, холмський підстолій Александр Чолганський⁹⁸, буський ловчий Евстахй Станіслав Шептицький⁹⁹ та інші.

Деякі з тестаторів служили у війську й обіймали військові посади/чинші. Так, королівськими полковниками були Константин Загоровський¹⁰⁰ і Міхал Олейовський¹⁰¹. Ян Незабитовський¹⁰² служив у легкій хоругві полковника московського царя. Мусульманин Мугарем Улан¹⁰³ і Геронім Безан¹⁰⁴ були королівськими ротмістрами. Значна частина тестаторів належала до товаришів хоругов різних урядників. Так, Теодор Вінницький¹⁰⁵ служив у „копійній” хоругві теребовельського старости Александра Цетнера¹⁰⁶, Ян Орловський¹⁰⁷ був товаришем у панцерній хоругві брацлавського стольника (?), Антоній Понятовський¹⁰⁸ служив

- ⁸¹ Заповіт від 6 січня 1735 р. (ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 533, арк. 99).
- ⁸² Заповіт від 29 березня 1710 р. (Там само.— Спр. 493, арк. 554).
- ⁸³ Заповіт від 8 березня 1741 р. (Там само.— Спр. 546, арк. 1297).
- ⁸⁴ Заповіт від 24 (28) жовтня 1728 р. (Там само.— Спр. 522, арк. 2927).
- ⁸⁵ Заповіт від 30 березня 1734 р. (Там само.— Спр. 531, арк. 1407).
- ⁸⁶ Заповіт від 17 березня 1691 р. (Там само.— Спр. 479, арк. 814).
- ⁸⁷ Заповіт від 14 (16) січня 1733 р. (Там само.— Спр. 529, арк. 185).
- ⁸⁸ Заповіт від 22 січня 1747 р. (Там само.— Спр. 552, арк. 1776).
- ⁸⁹ Заповіт від 28 травня (року не вказано) (Там само.— Спр. 525, арк. 1353).
- ⁹⁰ Заповіт без дати від 1710 р. (Там само.— Спр. 496, арк. 1270).
- ⁹¹ Заповіт від 30 січня 1712 р. (Там само.— Спр. 497, арк. 233).
- ⁹² Заповіт від 20 червня 1702 р. (Там само.— Спр. 488, арк. 2647).
- ⁹³ Заповіт від 5 березня 1737 р. (Там само.— Спр. 537, арк. 812).
- ⁹⁴ Заповіт від 21 серпня 1719 р. (Там само.— Спр. 515, арк. 2028).
- ⁹⁵ Заповіт від 19 жовтня 1709 р. (Там само.— Арк. 1865).
- ⁹⁶ Заповіт без дати і місяця з 1708 р. (Там само.— Спр. 490, арк. 1395).
- ⁹⁷ Заповіт від 8 червня 1703 р. (Там само.— Спр. 480, арк. 1224).
- ⁹⁸ Заповіт від 18 лютого 1714 р. (Там само.— Спр. 499, арк. 430).
- ⁹⁹ Заповіт від 23 грудня 1709 р. (Там само.— Спр. 492, арк. 2395).
- ¹⁰⁰ Заповіт від 5 березня 1714 р. (Там само.— Спр. 499, арк. 1263).
- ¹⁰¹ Заповіт від 6 квітня 1709 р. (Там само.— Спр. 491, арк. 997).
- ¹⁰¹ Заповіт від 2 листопада 1708 р. (Там само.— Спр. 492, арк. 2229).
- ¹⁰³ Заповіт від 14 квітня 1734 р. (Там само.— Спр. 531, арк. 1368).
- ¹⁰⁴ Заповіт від 30 червня 1734 р. (Там само.— Спр. 532, арк. 1875).
- ¹⁰⁵ Заповіт від 23 лютого 1705 р. (Там само.— Спр. 484, арк. 333).
- ¹⁰⁶ Заповіт від 25 грудня 1715 р. (Там само.— Спр. 503, арк. 75).
- ¹⁰⁷ Заповіт від 29 липня 1718 р. (Там само.— Спр. 509, арк. 356).

у панцерній хоругві коронного хорунжого, Єжи Татомир був товаришем у хоругві полковника Ждановича, володимирського старости (?)¹⁰⁹, шляхтич Ян Ігнатовський служив у хоругві королевича Александра Собеського¹¹⁰. Деякі з перерахованих тестаторів служили „префектами” (поручниками).

Серед тестаторів були шляхтичі, які займали й інші посади. Так, Антоній Ян Лампрехт був секретарем королевича Константина Собеського¹¹¹, Александр Вольський — жовківським провентоуєм писарем¹¹², Габріель Корендович — львівським воєводським суддею¹¹³. Лише Єжи Фердинанд Бартошевський¹¹⁴ і Станіслав Джевецький належали до католицького духовенства¹¹⁵. Один із заповітів склав Ян Косицький, який у заголовку акта зазначений як „i(n)genius” (вільнонароджений)¹¹⁶.

Попри брак у спадковому законодавстві Речі Посполитої чітких вказівок на те, хто міг тестаментувати, відомо, що останню волю укладали і чоловіки, і жінки. Серед досліджуваних нами тестаментів переважають тестаменти шляхтичів, їх¹¹⁷, решту становлять тестаменти шляхтянок (38)¹¹⁸ і подружжя¹¹⁸.

Заповіти укладали різні шляхтянки: незаміжні панни, черниці, вдови, дружини шляхтичів. Зокрема, частину тестаментів уклали жінки, чоловіки яких займали земські уряди. Серед них теребовельська підстолина Катажина Вільчкова¹¹⁹, любельська каштелянка Маріанна Галензовська¹²⁰, луцька підкоморина Кристина Гулевичева¹²¹, подільська підчашина Маріанна Лянцкоронська, львівська підчашина Катажина Марціана Ожга¹²², дроговицька старостина Анна Роевська¹²³, київська підстолина Уршула Убишова¹²⁴, жидачівська підчашина Барбара Урбанська¹²⁵, поділь-

¹⁰⁸ У тестаменті Антонія Понятовського не вказується, у хоругві якого з хорунжих, великого чи надворного, він служив. Великим хорунжим з 1693 по 1723 р. був Александр Ян Яблонський, а надворним з 1717 по 1732 р. — Мацей Мицельський (Urządniczy centralni i nadworni Poteki XIV—XVIII wieku. Spisy / Oprac. K. Chłapowski, S. Ciara i inni.— Kórnik, 1992.— S. 29, 31).

¹⁰⁹ Заповіт без дати і місяця {ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 510, арк. 826—827}.

¹¹⁰ Заповіт від 29 липня 1702 р. (Там само.— Спр. 483, арк. 1841).

¹¹¹ Заповіт від 29 січня 1714 р. (Там само.— Спр. 499, арк. 442).

¹¹² Заповіт від 3 липня 1716 р. (Там само.— Спр. 511, арк. 121—122).

¹¹³ Заповіт від 7 січня 1723 р. (Там само.— Спр. 514, арк. 490).

¹¹⁴ Заповіт від 1 лютого 1716 р. (Там само.— Спр. 512, арк. 1510—1511).

¹¹⁵ Заповіт від 21 листопада 1723 р. (Там само.— Спр. 516, арк. 3843).

¹¹⁶ Заповіт від 8 травня 1732 р. (Там само.— Спр. 528, арк. 1408—1409).

¹¹⁷ Там само.— Спр. 479, арк. 433^38, 814—819, 1096—1105; спр. 480, арк. 758—769

та інші.

¹¹⁸ Спільний тестамент Катажини і Гіацинта Селецьких від 28 серпня 1708 р. (Там само.— Спр. 504, арк. 33—35). Відомий також випадок одночасного вписання (під однією облятацією) у гродську книгу заповітів подружжя: заповіт Маріанни Лозинської датований березнем,

а заповіт її чоловіка Дмитрія — 17 квітня 1708 р. (Там само.— Спр. 489, арк. 1336—1337).

¹¹⁹ Заповіт від 13 грудня 1728 р. (Там само.— Спр. 522, арк. 3282).

¹²⁰ Заповіт від 22 січня 1738 р. (Там само.— Спр. 540, арк. 431).

¹²¹ Заповіт від 28 липня 1709 р. (Там само.— Спр. 492, арк. 1453).

¹²² Заповіт від 29 травня 1723 р. (Там само.— Спр. 516, арк. 3396—3397).

¹²³ Заповіт від 28 червня 1709 р. (Там само.— Спр. 491, арк. 1018).

¹²⁴ Заповіт від 17 жовтня 1710 р. (Там само.— Спр. 493, арк. 1790).

¹²⁵ Заповіт від 17 вересня 1704 р. (Там само.— Спр. 496, арк. 607).

¹²⁶ Заповіт від 8 квітня 1739 р. (Там само.— Спр. 543, арк. 959).

ська скарбникова Зоф'я Цебровська¹²⁷. Більшість шляхтянок належали до середньої шляхти і вписувалися в акти як „уроджені“ (*genzrosi*). До дрібної шляхти належали, зокрема, Анна¹²⁸ і Уршула Лозинські¹²⁹. Один із заповітів написаний бенедиктинкою Францішкою Степковською¹³⁰.

Авторство тестаментів визначити важко, за винятком тих випадків, де в кінці останньої волі тестатор біля свого імені ставить хрестик як¹³¹ неписьменний („*iako pisać nieumiejący*”), що виключає власноручність¹³², або ж підпис автора єдиний¹³². У деяких з актів особа, яка писала тестамент, зазначила про це. Наприклад, в останній волі Францішека Трембінського його уповноважений пише: „*Ja, Stefan Potaski, iako ptenipotent, od niego sobie obranu, wszystko nizey wyrazam. Naprzód słowa są nieboszczyka. Dusze moią oddaie Panu Bogu w ręce...*”¹³³. В тестаменті Станіслава Дубайського, крім тестатора, підписується „*Józef Dunin Karusiński pisząc ten testament u przy nim będący...*”¹³⁴. Цікава, з огляду на авторство, остання воля Катажини Блешинської — засвідчуючи її, свідки зазначають: „*Mu, iako świadki prozoni, będąc przytomni to wszystko, co iest od jeu mości pani powiedziano u wypisano...*”¹³⁵. У цьому докумені помітний натяк на те, що тестамент був надиктований тестаторкою. У тестаменті неписьменного Францішека Трембецького значаться підпис і хрест, підписів свідків немає^{TM}. У великій частині тестаментів, крім особистого підпису тестатора, є підписи багатьох свідків, що не дає змоги чітко встановити укладача. Можливо, укладачами їх були самі тестатори або ж священники, які підписувалися як свідки і приятелі¹³⁷.

Інститут свідоцтва був давньою традицією, а згодом став необхідною юридичною практикою. Свідками при укладенні документа мали бути люди шляхетні і „віри гідні”¹³⁸. Ними не могли бути близькі роди-

¹²⁷ Заповіт від 30 жовтня 1704 р. (ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 484, арк. 517—520; спр. 487, арк. 823).

¹²⁸ Заповіт від 12 березня 1719 р. (Там само.— Спр. 516, арк. 4137—4138).

¹²⁹ Заповіт від 4 серпня 1700 р. (Там само.— Спр. 478, арк. 1281).

¹³⁰ Заповіт від 10 квітня 1716 р. (Там само.— Спр. 503, арк. 1013—1015).

¹³¹ Там само.— Спр. 481, арк. 1120; спр. 487, арк. 825; спр. 489, арк. 633; спр. 490, арк. 1661; спр. 491, арк. 684; спр. 496, арк. 414; спр. 497, арк. 1853; спр. 499, арк. 1010; спр. 503, арк. 78, 1082, 1212; спр. 504, арк. 35; спр. 513, арк. 982; спр. 516, арк. 3401, 4138.

¹³² Там само.— Спр. 482, арк. 413, 816; спр. 483, арк. 1843; спр. 486, арк. 1831; спр. 488, арк. 2076, 2652; спр. 490, арк. 1405, 1720; спр. 491, арк. 1001; спр. 492, арк. 2398; спр. 496, арк. 1274; спр. 497, арк. 239, 620; спр. 499, арк. 1265, 1287; спр. 506, арк. 2022; спр. 511, арк. 124; спр. 512, с. 1497; спр. 513, с. 1050; спр. 517, с. 191; спр. 532, с. 1975, 1879; спр. 216; спр. 552, арк. 1771.

¹³³ Там само.— Спр. 487, арк. 678, 681—682.

¹³⁴ Там само.— Спр. 517, арк. 856-г; див. також: Там само.— Спр. 484, арк. 216, 339; спр. 487, арк. 825; спр. 488, арк. 1472; спр. 491, арк. 191; спр. 493, арк. 556.

¹³⁵ Там само.— Спр. 499, арк. 560.

¹³⁶ Там само.— Спр. 481, арк. 1120.

¹³⁷ Там само.— Спр. 478, арк. 1284; спр. 479, арк. 1104; спр. 480, арк. 768, 1236; спр. 484, арк. 519; спр. 487, арк. 831; спр. 488, арк. 2966—2967; спр. 489, арк. 1337; спр. 490, арк. 1660, 2173; спр. 491, арк. 1020; спр. 492, арк. 1461, 2232; спр. 493, арк. 1801, 1860, 1883; спр. 496, арк. 609—610, 1274; спр. 499, арк. 439, 449, 560; спр. 501, арк. 903; спр. 502, арк. 1334; спр. 503, арк. 749, 1014, 1276; спр. 506, арк. 1783; спр. 509, арк. 360—361; спр. 510, арк. 831; спр. 512, арк. 1208, 1517; спр. 514, арк. 500, 1164; спр. 515, арк. 2036; спр. 516, арк. 3947 та в інших випадках.

¹³⁸ Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI—XVII ст.— К, 2002.— С 110—113.

чі¹³⁹. У тестаментх, які ми досліджували, чисельність свідків була різною: від одного¹⁴⁰ до одинадцяти¹⁴¹. В останній волі Данієля Лозинського про свідків сказано: „чиню тестамент при своїх сусідах, віри гідних, тобто при духовних отцях Домбровицьких, при отці Пйотрі, також при отці Теодорі і при інших світських людях. Теодор Лозінський +, Ян Селецький +, Селігон Лозінський Дзірка +, Ян Лозінський +”¹⁴². Цей фрагмент тестаменту свідчить про порушення права, оскільки свідками були родичі (можливо, не близькі?)¹⁴³.

У більшій частині тестаментів серед свідків були духовні особи, проте кількісно переважали світські. Серед духовних були ієромонахи¹⁴⁴ вірменські священники¹⁴⁵, тринітарії¹⁴⁶ домнікани¹⁴⁷, кармеліти¹⁴⁸. Серед світських¹⁴⁹ звичайні шляхтичі¹⁵⁰, які не обіймали жодних урядів, земські урядники¹⁵¹, військові¹⁵².

Дальшою важливою чинністю після засвідчення тестаменту шляхтича чи шляхтянки було його відкриття, яке мало відбуватися лише після смерті заповідача. Ця чинність практикувалася лише тоді, коли заповіт був таємний. Щодо тестаментів, які уклалися без усякого дотримання таємниці, то актом, рівноцінним їх відкриттю, була робота у канцелярії найближчого гродського суду¹⁵². Цей акт також здійснювався лише після смерті тестатора, крім випадків, коли він особисто приносив тестамент у гродську канцелярію¹⁵³.

Формуляр заповіту. Формула укладення тестаментів чітко усталася в XVII і в першій чверті XVIII ст. залишалася незмінною¹⁵⁴. Тестамент, як і усі інші акти, складався з трьох основних частин: вступної¹⁵⁵ (протоколу¹⁵⁶, початкового протоколу¹⁵⁷), основної (контексту¹⁵⁸) і

¹³⁹ Volumina Legum.— Т. II.— С. 168.

¹⁴⁰ ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 480, арк. 768; спр. 484, арк. 339; спр. 487, арк. 825, 831; спр. 489, арк. 633; спр. 490, арк. 2173.

¹⁴¹ Там само.— Спр. 489, арк. 1336—1337.

¹⁴² Там само.— Арк. 1037.

¹⁴³ Там само.— Спр. 480» арк. 1236.

¹⁴⁴ Там само.— Спр. 510, арк. 831.

¹⁴⁵ Там само.— Спр. 506, арк. 1784.

¹⁴⁶ Там само.— Спр. 499, арк. 56; спр. 503, арк. 1276.

¹⁴⁷ Там само.— Спр. 490, арк. 2173.

¹⁴⁸ Там само.— Спр. 479, арк. 1104; спр. 488, арк. 1472.

¹⁴⁹ Там само.— Спр. 503, арк. 1082; спр. 504, арк. 35.

¹⁵⁰ Там само.— Спр. 490, арк. 2035; спр. 491, арк. 1020; спр. 493, арк. 1868; спр. 499, арк. 439.

¹⁵¹ Там само.— Спр. 492, арк. 2232; спр. 500, арк. 2570.

¹⁵² Dąbkowski P. Prawo prywatne poUkie.— Т. II, ks. 3.— С. 13.

¹⁵³ Fałniowska - Gradowska A. Wstęp.— С. XIII.

¹⁵⁴ Dąbkowski P. Prawo prywatne poUkie.— Т. I, ks. 3.— С. 81.

¹⁵⁵ Szymański J. Nauki pomocnicze historii.— С. 448.

¹⁵⁶ Nawrocki S. Rozwój form kancelaryjnych na ziemiach potekich od średniowiecza do końca XX wieku.— Poznań, 1998.— С. 31.

¹⁵⁷ Giry A. Manuele de diplomatique. Diplomes et chartes. Chronologie technique. Elements critiques et parties constitutives de la teneur de chartes. Les chanceUeries. Les actes prives,¹⁵⁸ Paris, 1925.— P. 34.

¹⁵⁸ Szymański J. Nauki pomocnicze historii.— С. 448—449; Nawrocki S. Rozwój form kancelaryjnych...— С. 31. Артур Жирі називає цю частину текстом (texte) (Giry A. Manuele de diplomatique...— P. 34).

прикінцевої (есхатологу¹⁵⁹, кінцевого протоколу¹⁶⁰). Ці три частини акта своєю чергою поділялися на ряд дрібніших¹⁶¹. Слід зазначити, що в заповітах шляхти Руського воєводства деяких з цих дрібніших частин не було частково або й зовсім.

Вступна частина заповіту традиційно розпочиналася інвокацією, яка була зверненням до Божого імені для забезпечення виконання чинностей, викладених у контексті документа¹⁶². Інвокації були двох типів: монограмні і вербальні (словесні)¹⁶³. Перші були у формі хризму (ім'я Христа або звичайний хрест), а іноді — грецьких літер *A* і *ft*¹⁶⁴. Словесні інвокації за змістом можна поділити на такі, що містять взивання кожної Особи Святої Трійці (такі інвокації вживаються найчастіше), взивання лише Бога або Святої Трійці без вказівки на поосібний розподіл, а також взивання святих. У більшій частині заповітів переважають польськомовні інвокації. З-посеред них найбільш уживаною була формула „*W Imię Ousa y Syna y Ducha Świątego amen*”¹⁶⁵. Часто застосовується формула: „*W Imię Pańskie amen*”¹⁶⁶. Нерідко вживалося також ускладнене взивання до Святої Трійці у формі: „*W Imię Trojcy Przenajświętszey Ousa Syna y Ducha Świątego amen*”¹⁶⁷. У деяких тестаментх застосовано розширену інвокацію: „*W Imię Ousa y Syna y Ducha Świątego. Świąty Boże, Świąty Mosny, Świąty a nieśmiertelny, zmiłuy się naed tna*”¹⁶⁸. Трапляються поодинокі закликання святих імен, форма яких відображала радше почуття розкаяного тестатора і показувала розуміння ним Бога. Серед виявлених нестандартних інвокацій є такі: „*W Imię Boga Ousa y Syna y Ducha Świątego amen*”¹⁶⁹, „*W Imię Ousa y Syna y Ducha Świątego Boga w Trojcy Świątey Jedynego*”¹⁷⁰, „*W Imię Boga w Trojcy Świątey Jedynego, Ousa Syna y Ducha Świątego amen*”¹⁷¹, „*W Imię*

¹⁵⁹ Szymański J. *Nauki pomocnicze historii.*— S. 449.

¹⁶⁰ Giry A. *Manuale de diplomatique...*— P. 34.

¹⁶¹ За класифікацією Ю. Шиманського, протокол акта включав інвокацію, інтитуляцію, інскрипцію; контекст — аренгу, промудрацію, нарацію, диспозицію, санкцію, короборацію; есхатолог — тестацію (підписи автора і свідків), датацію, апрекацію (Szymański J. *Nauki pomocnicze historii.*— S. 448—450).

¹⁶² Купчинський О. А. До питання про характеристику формуляра документів середньовіччя // *Архіви України.*— 1974.— № 6.— С. 16.

¹⁶³ Bouard A., de. *Manuel de diplomatique francais et pontificale.*— Paris, 1929.— Vol. 1.— P. 261.

¹⁶⁴ Szymański J. *Nauki pomocnicze historii.*— S. 448.

¹⁶⁵ ЦДІА України у Львові, ф. 9, от. 1, спр. 479, арк. 1079; спр. 480, арк. 759, 1224; спр. 481, арк. 1116; спр. 484, арк. 517; спр. 487, арк. 679, 823, 825; спр. 488, арк. 2253, 2647; спр. 489, арк. 1336—1337; спр. 490, арк. 1655; спр. 493, арк. 1881; спр. 496, арк. 413; спр. 497, арк. 233, 1852; спр. 498, арк. 1392; спр. 499, арк. 431, 1263; спр. 501, арк. 901; спр. 502, арк. 1187; спр. 503, арк. 1082, 1270; спр. 504, арк. 34; спр. 506, арк. 2015; спр. 510, арк. 827; спр. 513, арк. 981, 1049; спр. 514, арк. 490; спр. 515, арк. 2028; спр. 516, арк. 3396, 3843, 4137; спр. 517, арк. 193; спр. 519, арк. 1809; спр. 520, арк. 582, 117; спр. 521, арк. 1142, 1167; спр. 525, арк. 2516; спр. 531, арк. 432; спр. 532, арк. 687, 2295, 2875; та в інших випадках.

¹⁶⁶ Там само.— Спр. 484, арк. 334; спр. 496, арк. 608; спр. 516, арк. 3944.

¹⁶⁷ Там само.— Спр. 478, арк. 1282; спр. 482, арк. 409; спр. 503, арк. 1209; спр. 515, арк. 2739; спр. 517, арк. 856-а.

¹⁶⁸ Там само.— Спр. 499, арк. 1285; спр. 514, арк. 1160.

¹⁶⁹ Там само.— Спр. 491, арк. 683; спр. 492, арк. 2395.

¹⁷⁰ Там само.— Спр. 484, арк. 214; спр. 492, арк. 2229; спр. 512, арк. 1510.

¹⁷¹ Там само.— Спр. 479, арк. 433, 814.

*Przenajświętszey y Nierozdzielney Trócy*¹⁷², „*W Imię Pana Naszego Jesusa Chrystusa, Nayświętszey Matki Jego y Wszystkich Świętych Bożych*”¹⁷³, „*W Imię Przenajświętszey Trócy Oycy y Syna y Ducha Świętego stac się ku wieczney pamięci amen*”¹⁷⁴, „*W Imię Trócy Przenajświętszey Boga Oycy y Syna y Ducha Świętego amen*”¹⁷⁵, „*Jesus, Maria, Józef, wam oddaie duszę y ciało moje*”¹⁷⁶, „*W Imię Przenajświętszey y Nierozdzielney Trócy, Oycy, Syna, y Ducha Świętego amen*”¹⁷⁷, „*W Imię Pana Boga moiego w Trócy Świętey Jedynego*”¹⁷⁸, „*W Imię Boga Oycy y Syna y Ducha Świętego Amen*”¹⁷⁹, „*W Imię Przenajświętszey Trócy Boga Oycy, Boga Syna y Ducha Świętego amen*”¹⁸⁰, „*W Imię Boga Oycy w Trócy S[wietey] Jedynego*”¹⁸¹, „*W Imię Boga Oycy, Boga Syna, Boga Ducha Świętego*”¹⁸², „*W Imię Boga Wszchemnego Oycy, Syna y Ducha Świętego amen*”¹⁸³, „*W Imię Boga Oycy Wszchemogącego, Syna y Ducha Świętego*”¹⁸⁴, „*W Imię Boga Oycy y Syna y Ducha Święteao w Trócy Świętey Boga Jedynego*”¹⁸⁵, „*W Imię Ukrzyżowanego Boga amen*”¹⁸⁶, „*Jesus, Maria, Józef. W Imię Pana Moiego Boga w Trócy Świętey Jedynego, Nayświętszey Maryi y wszystkich patronów moich, Niech będzie na wieki pochwalony Iezus Chrystus y Imię lego Pańskie Amen*”¹⁸⁸. Доволі часто використовувалися латиномовні відповідники польських часто вживаних формул: „*In Nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti Amen*”¹⁸⁹, „*In Nomine Domini amen*”¹⁹⁰, підве „*In Nomine Sanctissimae ac Individuae Trinitatis amen*”¹⁹¹, „*In Nomine Jesu Christi Crucifixi*”¹⁹², „*In Nomine Domini Jesu Christi et Sanctissimae Trinitatis amen*”¹⁹³, „*In Nomine Sanctissimae et Individuae Trinitatis nec non Beatissimae Parentis Virginis Mariae*”¹⁹⁴, „*In Nomine Sanctissimae Trinitatis*”¹⁹⁵, „*In Nomine Sanctissimae Trinitatis, Patri et Filii et Spiritus Sancti amen*”¹⁹⁶. Інвокація

¹⁷² ЦДІА України у Львові, ф. 9, от. 1, спр. 512, арк. 1494.

¹⁷³ Там само.— Спр. 491, арк. 1018.

¹⁷⁴ Там само.— Спр. 492, арк. 1453.

¹⁷⁵ Там само.— Спр. 499, арк. 1007; спр. 503, арк. 743.

¹⁷⁶ Там само.— Спр. 500, арк. 2568.

¹⁷⁷ Там само.— Спр. 502, арк. 1328.

¹⁷⁸ Там само.— Спр. 503, арк. 76.

¹⁷⁹ Там само.— Спр. 525, арк. 1779.

¹⁸⁰ Там само.— Спр. 488, арк. 1466.

¹⁸¹ Там само.— Спр. 489, арк. 632.

¹⁸⁴ Там само.— Арк. 1037.

¹⁸⁵ Там само.— Спр. 490, арк. 2169—2170.

¹⁸⁴ Там само.— Спр. 479, арк. 1395.

¹⁸⁶ Там само.— Арк. 2030.

¹⁸⁸ Там само.— Спр. 491, арк. 184.

¹⁸⁷ Там само.— Арк. 2965.

¹⁸⁸ Там само.— Спр. 525, арк. 570.

¹⁸⁹ Там само.— Спр. 522, арк. 2975; спр. 522, арк. 2975.

¹⁹⁰ Там само.— Спр. 482, арк. 810; спр. 483, арк. 1841; спр. 493, арк. 554; спр. 499, арк. 557; спр. 506, арк. 1779; спр. 511, арк. 121;

¹⁹¹ Там само.— Спр. 476, арк. 695; спр. 499, арк. 443.

¹⁹² Там само.— Спр. 512, арк. 1494.

¹⁹³ Там само.— Спр. 488, арк. 2059.

¹⁹⁴ Там само.— Спр. 490, арк. 1712.

¹⁹⁵ Там само.— Спр. 493, арк. 1866.

¹⁹⁶ Там само.— Спр. 496, арк. 1270.

шляхтича мусульманина Мугарема Улана Постайського відмінна і подається у формі: „W Imię Boga jedynego Stworzyciela nieba y ziemi¹⁹⁷”. Серед 166 виявлених заповітів взивання Божого імени немає у дев'яти¹⁹⁸. В одному випадку — в останній волі Стефана Гурського — інвокації передує назва документа, що укладається: „Testament duchowny albo ostatnia wola. W Imię...¹⁹⁹”.

Дальшим пунктом шляхетського тестаменту була інтитуляція, тобто зазначення імени, суспільного становища або коротких відомостей про походження тестатора. У більшій частині розглянутих тестаментів інтитуляції немає²⁰⁰. Серед тестаментів шляхтичів переважають такі, інтитуляція яких є простою, тобто є ім'ям і прізвищем особи²⁰², як, наприклад: „Ja na imie Dymitr Sielecki²⁰³”. Інші інтитуляції мають таку форму: „Ja, Stefan na Chocimirzu Zloczewski, chorąży ziemi halickiej²⁰⁴”; „Ja, Grzegorz Stanisław z Łabiczyna Pakosławski, chorąży bydgoski²⁰⁵”; „Ja, Ierzy Sokolnicki. podczaszy łwowski²⁰⁶”; „Ja, Eustachi Stanisław Szeptycki, łowczy buski²⁰⁷”. Отже, тестатори, які посідали земські уряди або військові чини, обов'язково вказували на це в інтитуляції²⁰⁸. Здебільшого вона відповідала підпису особи в кінці тестаменту²⁰⁹.

Інтитуляція дещо різнилася у жіночих і чоловічих тестаментах. В останній волі перших цей елемент формуляра переважно включав лише ім'я і прізвище шляхтянки, що збігалося з підписом тестатора в есхатоколі²¹⁰. (Правда, поряд зі своїм підписом Катажина Рапацька повідомила, що вона смоленська підстолина²¹¹, чого не зазначено в інтитуляції.) На відміну від чоловіків, жінки-шляхтянки не обіймали урядів,

¹⁹⁷ ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 525, арк. 570.

¹⁹⁸ Там само.— Спр. 491, арк. 997; спр. 497, арк. 613; спр. 509, арк. 356; спр. 518, арк. 1053; спр. 522, арк. 3282; спр. 525, арк. 1353; спр. 530, арк. 1697, 2013; спр. 545, арк. 869.

¹⁹⁹ Заповіт від 14 січня 1728 р. (Там само.— Спр. 520, арк. 345).

²⁰⁰ Купчинський О. А. До питання про характеристику формуляра...— С. 17.

²⁰¹ ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 476, арк. 695; спр. 478, арк. 1282; спр. 479, арк. 433; спр. 480, арк. 1224; спр. 482, арк. 810; спр. 483, арк. 1841; спр. 484, арк. 214—215, 517; спр. 486, арк. 1833; спр. 487, арк. 679, 823, 825; спр. 488, арк. 2059, 2253, 2647; спр. 489, арк. 623, 1037; спр. 490, арк. 1712, 2030; спр. 491, арк. 683, 1018; спр. 492, арк. 2229; спр. 493, арк. 554, 1790, 1866; спр. 496, арк. 413, 608, 1270; спр. 497, арк. 613; спр. 499, арк. 443, 1007, 1263, 1284; спр. 500, арк. 2569; спр. 501, арк. 901; спр. 502, арк. 1186; спр. 503, арк. 76, 1013; спр. 509, арк. 356; спр. 511, арк. 121; спр. 513, арк. 981, 1048; спр. 514, арк. 1159; спр. 516, арк. 3843; спр. 517, арк. 193, 856-а; спр. 519, арк. 1809; спр. 520, арк. 345 та в інших випадках.

²⁰² Там само.— Спр. 480, арк. 759; спр. 481, арк. 1116; спр. 484, арк. 334; спр. 488, арк. 1466, 2965; спр. 489, арк. 1337; спр. 490, арк. 1655, 2170; спр. 493, арк. 1881; спр. 497, арк. 233, 1852; спр. 503, арк. 1082, 1209; спр. 506, арк. 1779, 2015; спр. 512, арк. 1204, 1494, 1510; спр. 514, арк. 490.

²⁰³ Там само.— Спр. 520, арк. 582.

²⁰⁴ Там само.— Спр. 479, арк. 814.

²⁰⁵ Там само.— Арк. 1097.

²⁰⁶ Там само.— Спр. 490, арк. 1395.

²⁰⁷ Там само.— Спр. 492, арк. 2395.

²⁰⁸ Там само.— Спр. 499, арк. 434; спр. 503, арк. 1270; спр. 510, арк. 827; спр. 515, арк. 2038.

²⁰⁹ Там само.— Спр. 479, арк. 819, 1004; спр. 490, арк. 1405; спр. 492, арк. 2397.

²¹⁰ Там само.— Спр. 490, арк. 1655, 1661; спр. 502, арк. 1328, 1334; спр. 503, арк. 743, 749.

²¹¹ Заповіт від 13 січня 1709 р. (Там само.— Спр. 491, арк. 184, 191).

тому, щоб підкреслити своє суспільне становище, вказували на власне шляхетське походження або уряди, які обіймали їхні чоловіки. Так, Анна Лозинська зазначає, що є „шляхетно народженою” („Szlachetnie urodzona na imię Anna Lozińska”)²¹², Кристина Гулевичева відрекомендується луцькою підкоморинею²¹³, Маріанна Ляницкоронська в інтитуляції сповіщає, що вона вдова по Миколаю Ощепальському і подільському підчашому Станіславу Ляницкоронському²¹⁴, Катажина Блешинська і Катажина Селецька вказують роди, з яких походять (відповідно — з Любовецьких і Білінських).

У дослідників тестаментів не склалося єдиної думки щодо складових його контексту. Так, Я. Домбковський поділяв основну частину останньої волі на розпорядження морального і правового змісту. Моральні розпорядження викладалися у формі турботи про власну душу і нащадків. Розпорядження правового змісту своєю чергою поділялися на основні й випадкові. До перших дослідник відносив, зокрема, записи на костели і милосердні вчинки, до других — застереження тестатора²¹⁵.

Будучи повноцінним диспозитивним (правотворчим)²¹⁶ приватним актом із специфічним релігійно-моральним оформленням, шляхетський

тестамент у своїй основній частині розпочинався аренгою²¹⁹. Ця частина останньої волі часто містила філософсько-релігійні та правові розважання²²⁰ щодо загальних мотивів його укладення. Специфікою формуляра тестаменту було те, що аренда часто поєднувалася з нарацією — частиною формуляра, яка сповіщала конкретні підстави тестаментування²²¹. Це спостерігається у більшій частині досліджуваних тестаментів²²², у яких тестатори наголошують на неминучості смерті і відразу зазначають конкретну причину тестаментування (хвороба, старість, небажання померти несподівано, без висловлення останньої волі). Таке поєднання аренги і нарації наочно ілюструє фрагмент тестаменту дружини подільського скарбника Зоф'ї Цебровської, яка розпочинає основну частину своєї останньої волі так: „Нічого певнішого над те, що, народившись раз, треба людині створеній помирати. Зважаючи на це, я, скарбникова подільська Зоф'я Цебровська, з огляду на неминучий над собою час, який не можна відхилити людською

²¹² ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 516, арк. 4137.

²¹³ Там само.— Спр. 492, арк. 1453.

²¹⁴ Там само.— Спр. 516, арк. 3396—3397.

²¹⁵ Там само.— Спр. 499, арк. 557; спр. 504, арк. 34.

²¹⁶ Dańkowski P. Prawo prywatne potekie.— Т. II, ks. 3.— S. 80—81. Таке застереження зроблено в тестаменті Юзефа Пілавського, який говорить: „Оскільки цей тестамент мою рукою підписаний, мені можна буде його скасувати і дати {у спадок} лише те, що мені буде подобатися” (ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 480, арк. 768).

²¹⁷ Nawrocki S. Rozwój form kancelaryjnych...— S. 30—31.

²¹⁸ Kutrzeba S. Historia źródeł...— Т. I, cz. 1.— S. 50.

²¹⁹ Aleksandrowicz-Szumlikowska M. Radziwiłłówny w świetle swoich testamentów...— S. 7.

²²⁰ Szymański J. Nauki pomocnicze historii.— S. 449.

²²¹ Купчинський О. А. До питання про характеристику формуляра...— С. 18.

²²² ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 479, арк. 433, 815, 1097—1098; спр. 480, арк. 753, 1225; спр. 481, арк. 1117; спр. 482, арк. 409—410, 810; спр. 484, арк. 214—215, 517—518; спр. 487, арк. 679, 825—826; спр. 488, арк. 1466, 2059, 2253, 2648; спр. 489, арк. 632, 1037; спр. 490, арк. 1395, 1712, 2170; спр. 491, арк. 184, 683, 997; спр. 492, арк. 1454, 2230; спр. 493, арк. 554, 1881; спр. 496, арк. 608; спр. 497, арк. 234; спр. 503, арк. 743; спр. 516, арк. 4137.

впертістю, а особливо [...] через похилість віку і порушення тілесного здоров'я (але розум і думки з ласки Божої здорові, маючи перед очима близький кінець, неминучу смерть, так диспоную. Трапляються також тестаменти, в яких відразу після інтитуляції розпочинається виклад конкретних підстав укладення останньої волі. Так, буський ловчий „вельможний” Євстахій Станіслав Шептицький пише: „Для вчинення спокою на батьківщині нашій, а більше для оборони віри і релігії святої, щоби на лютерське вчення не перетворилися, йдучи з цілою Річчю Посполитою згідно з цією ж диспозицією, на шведську війну, це засвідчую перед Всемогутнім Богом моїм [...] при належній християнській інтенції моїй у житті і здоров'ї моєму на волю Всемогутнього Бога мого на цій війні [...] будучи при достатньому здоров'ї і розумі, чиню останню [...] мою диспозицію”²²⁴. У тестаменті ж незаможного шляхтича Яна Пшеджимірського диспозиції передує лише нарація, у якій мовиться про наявність хвороби²²⁵. У значній частині тестаментів нарами немає²²⁶. Серед тестаментів є також такі, у яких немає і аренги, і нарації²²⁷.

Після окреслення чи конкретизації підстав укладення в тестаменті розпочиналася диспозиція. Вона включала розпорядження заповідача щодо душі, тіла, майна, фундацій, легацій та виконання заповіту. В усіх опрацьованих заповітах тестатори найперше дбають про душу. Тому, як правило, в тестаментах ця частина формуляра розпочинається словами: „A parzód duszę moją Panu Bogu Wszeczmogącemu oddaę”. Диспозиція щодо душі подавалася у найрізноманітніших модифікаціях. Томаш Пілавський розпоряджається щодо душі так: „Душу мою, створену від Всемогутнього Бога в Трійці Святій Єдиного, і Пресвятою Кров'ю Ісуса врятовану, тому ж Богові тепер і в годину моєї смерти віддаю”²²⁸. Францішек Трембецький пише: „беру собі насамперед за свідка Бога, в Трійці Святій Єдиного, Найсвятішу Діву Марію, Матір Сина Божого, святих ангелів, слуг Божого Маєстату, всіх святих, Божих мешканців, ангела хранителя і опікуна мого, патрона мого святого Францішека, віддаюся їм в опіку і грішну душу свою їм рекомендую”²²⁹. Винятково розширеною є диспозиція щодо душі шляхтича-католика Станіслава Дубайського: „Віддаючись у найпильнішу охорону святому ангелові моєму, мені при хрещенні віри святої католицької від Найвищого Творця призначеному, віддаюся при тому найпершій по Богу і Творцеві Моєму Особливій Матері Всього Християнства, Найдостойнішій, Найсвятішій Діві Марії як єдиній кожного християнина захисниці опіці, моєму патрону святому Станіславові, призначеному мені на святому хрещенні, святому Михайлові як керівникові небесних хорів, святому Францішекові, Ксавергеві, святому Ієнацієві, Непомуцинові,

²²³ ЦДДА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 484, арк. 517—518.

²²⁴ Там само.— Спр. 492, арк. 2395.

²²⁵ Заповіт від 26 липня 1723 р. (Там само.— Спр. 525, арк. 1779).

²²⁶ Там само.— Спр. 483, арк. 1841; спр. 486, арк. 1833; спр. 493, арк. 1790, 1866; спр. 499, арк. 443, 1007; спр. 503, арк. 1186.

²²⁷ Там само.— Спр. 487, арк. 679; спр. 491, арк. 997, 1018; спр. 509, арк. 356, спр. 522, арк. 3282.

²²⁸ Там само.— Спр. 480, арк. 759—760.

²²⁹ Там само.— Спр. 481, арк. 1117.

Войцехові святому, святій Барбарі, захисниці конаючих, святій Катерині, в їхні опіку і руки душу мою віддаю"²³⁰. Диспозиція стосовно душі найчіткіше була окреслена в тестаментх уніатів і виділялася як окремий пункт самим тестатором. Ця частина тестаменту уніата Александра Папари мала таку форму: „так мою останню волю щодо душі чиню. Насамперед нехай буде вічна подяка і безсмертна хвала Божому маєстатові, що мені дав народитися в святій католицькій православній вірі, в якій я живу і хочу померти, міцно вірячи і визнаючи усе, що свята Католицька Православна Східна церква і святі отці Василій, Григорій, Златоустий, Афанасій, Амвросій, Августин, Гієронім, Григорій Великий навчають і мені до віри подають. Душу мою, найдоржчою кров'ю розг'ятого Христа Спасителя мого врятовану, в пресвяту рану його²³² зрудей віддаю"²³¹. У деяких тестаментх диспозиції щодо душі немає²³².

Далі у шляхетській останній волі була диспозиція щодо поховання тіла і помину душі. Звичайно, вона включала настанови щодо місця, способу і часу захоронення тіла, а також вказівки про суми, призначені тестаментом для богослужінь за душу та для вбогих, які мали молитися за душу померлого. Щоб принизити себе перед Богом і підкреслити свою грішність та водночас каяття, Томаш Пакославський просить одразу після смерті поховати його „грішне тіло“ в „голих дошках“ у землю там, де під час богослужіння стоять убогі²³³. Галицький хорунжий Стефан Злочевський заповідає, щоб його тіло обов'язково похоронили в мостиському костелі отців домініканів, у гробі з його покійними дружинами і дітьми²³⁴. Загалом усі тестатори просили поховати їх тіло, „зліплене з землі“, у костелах різних монаших орденів: францисканців²³⁵, домініканів²³⁶, кармелітів²³⁷, бернардинів²³⁸, тринітаргів²³⁹, езуїтів²⁴⁰, бенедиктинів²⁴¹. Холмський каштелян Станіслав Лігенза Мінор точного місця поховання не вказує, а просить поховати його тіло „в землі, далеко не везучи“²⁴². Александр Папара заповідає поховати себе або в костелі, або в церкві²⁴³. Юзеф Дзик — під костельним порогом і щоб на таблиці було написано: „*Tu leży Józef Dzik u prosy za duszę swoją iako grzesznik o twoje rozdrowienia*“²⁴⁴. Майже всі тестатори застерг-

²³⁰ ЦДДА України у Львові, ф. 9, ол. 1, спр. 517, арк. 193, 856-а.

²³¹ Там само — Спр. 499, арк. 1285; спр. 514, арк. 1159.

²³² Там само. — Спр. 479, арк. 1098; спр. 480, арк. 1225; спр. 490, арк. 2170; спр. 491, арк. 683; спр. 492, арк. 2230; спр. 499, арк. 443.

²³³ Там само. — Спр. 479, арк. 433—434.

²³⁴ Там само. — Арк. 815.

²³⁵ Там само. — Спр. 480, арк. 1228; спр. 493, арк. 554; спр. 514, арк. 481; спр. 515, арк. 2029; спр. 491, арк. 185, 683.

²³⁶ Там само. — Спр. 482, арк. 410; спр. 484, арк. 518; спр. 487, арк. 823; спр. 488, арк. 2253; спр. 491, арк. 185; спр. 496, арк. 608; спр. 499, арк. 1263.

²³⁷ Там само. — Спр. 488, арк. 1467; спр. 531, арк. 1409.

²³⁸ Там само. — Спр. 490, арк. 1395.

²³⁹ Там само. — Спр. 493, арк. 1792, 1866; спр. 503, арк. 1271.

²⁴⁰ Там само. — Спр. 499, арк. 431.

²⁴¹ Там само. — Спр. 503, арк. 1014.

²⁴² Там само. — Спр. 488, арк. 2648.

²⁴³ Там само. — Спр. 499, арк. 1285.

²⁴⁴ Там само. — Спр. 518, арк. 1054.

гають, щоб їх похоронили „без світських почесей” („bez potru światowej”)²⁴⁵.

Деякі шляхетські тестаменти не містять розпоряджень щодо душі і тіла²⁴⁶, тож майновій диспозиції в них передують подяка Богові, Діві Марії, батькам, родичам і друзям, а також прощення усіх кривдників. Так, у тестаменті Уршули Лозинської після конкретизації причин укладення останньої волі читаємо: „Насамперед прощаюся з усіма своїми приятелями і віддаю Господові Богу, Найсвятішій Матері і наймилішому батькові моєму за виховання в молодості моїх літ при останньому прощанні належну подяку. Також і усім моїм неприятелям, які мені грішній і моїм батькам зло чинили, з чистого серця тут і на тому світі відпускаю”²⁴⁷.

Найважливішим пунктом останньої волі шляхтича були розпорядження щодо майна і визначення спадкоємців²⁴⁸, хоча в польському спадковому праві остання чинність не була обов'язковою²⁴⁹.

Майнова диспозиція тестаменту включала схему розподілу майна між спадкоємцями, розпорядження щодо здійснення фундацій і легацій на костели, церкви, монастирі²⁵⁰ чи навіть мечеть²⁵¹, розпорядження щодо вибрання і повернення зроблених за життя боргів²⁵², призначення опікунів, виконавців²⁵³, охоронців.

Тестатори, в яких були прямі спадкоємці, розподіляли майно між ними. Тому майнова диспозиція в таких тестаментах включала порядок поділу спадку (зазвичай у таких випадках майно поділялося між дітьми порівну²⁵⁴), призначення коштів на помин душі, а також для легацій на костели, церкви і монастирі. За наявності боргів сплатити їх зобов'язували спадкоємців.

Натомість у тестаментах бездітних, а також осіб, які не мали близьких родичів, майнова диспозиція істотно відрізняється. Згідно з польським спадковим правом, бездітні особи (*homo sterilis, desertus, prok carens*) були позбавлені обмежень щодо вільного розпорядження рухомим і нерухомим майном²⁵⁵. Конституція Пйотрковського сейму 1511 р. дозволила усім бездітним вільно розпоряджатися спадковим майном, окрім третини, яка залишалася в руках представників роду²⁵⁶. Ця правова норма активно використовувалась у польській спадково-правовій практиці. Більшість шляхтичів, тестаменти яких ми дослідили, були

²⁴⁵ ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 491, арк. 1018; Augustyniak U. Testamenty ewangelików...— S. 10.

²⁴⁶ Там само.— Спр. 478, арк. 1282; спр. 487, арк. 823—824; спр. 496, арк. 414; спр. 497, арк. 613; спр. 501, арк. 91—92; спр. 512, арк. 1495; спр. 513, арк. 981—982, 4137.

²⁴⁷ Там само.— Спр. 478, арк. 1282.

²⁴⁸ Czarninski W., Długosz J. Życie codzienne...— S. 215.

²⁴⁹ Dąbkowski P. Prawo prywatne polskie.— Т. II, ks. 3.— S. 80.

²⁵⁰ ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 516, арк. 2029—2031.

²⁵¹ Там само.— Спр. 491, арк. 999.

²⁵⁴ Augustyniak U. Testamenty ewangelików...— S. 11.

²⁵⁵ Galniewska-Gradowska A. Wstęp.— S. XVIII.

²⁵⁶ ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 479, арк. 435; спр. 480, арк. 1235; спр. 497, арк. 235; спр. 516, арк. 4137—4138.

²⁵⁷ До бездітних також належали особи, які мали підстави для позбавлення спадку рідних дітей (Dąbkowski P. Prawo prywatne polskie.— Т. I, ks. 1.— S. 212).

²⁵⁸ Volumina Legum.— Т. I.— S. 171.

бездітними²⁵⁷. З-поміж них ігнацій Беринда Чайковський і Ян Днест-шанський передали усе своє майно у пожиттєве володіння своїм друзям²⁵⁸, Казімеж Козловський заповів усе у спадок рідному братові²⁵⁹. Бездітне подружжя Ян і Катажина Селецькі усе нерухоме майно записали чайковецькій церкві, „щоб за їхні душі хвала Богу не закінчувалася“²⁶⁰. Францішка Степковська в старості вступила до закону св. Бенедикта у Львові, якому їй переказала виділену їй батьками посажну суму (3000 злотих)²⁶¹, а Уршула Лозинська передала усе успадковане по матері майно своїй двоюрідній сестрі, дочці батькового брата²⁶². Бувало, що бездітні шляхтянки заповідали майно своєму чоловікові. Так, Зоф'я Краєвська за два тижні до смерти „наслідок як дружина, що кохає свого чоловіка“, записала йому „усе, чим володіла“²⁶³. У тестаментовому спадкуванні існувала також практика пожиттєвого запису майна чоловікові, що підтверджує останню волю Катажини з Любовецьких Блешинської²⁶⁴.

Важливою частиною в тестаменті було призначення ексекторів (виконавців заповіту) та опікунів. Ця частина заповіту містилася переважно після майнових розпоряджень. Виконавцями, як правило, ставали впливові у тогочасному суспільстві особи. Так, галицький каштелян Стефан Карчевський призначив одночасно опікунами дружини й ексекторами тестаменту таких²⁶⁵ осіб; краківського воєводу Януша Антонія Корибута Вишневецького²⁶⁵, канцлера Великого князівства Литовського Міхала Сервеція Вишневецького, коронного інстигатора Яна Куната Вирожембського²⁶¹, кременецького підкоморія Станіслава Ледоховського і житомирського старосту²⁶⁸. Подібно вчинив коронний великий гетьман Станіслав Матеуш Жевуський, ексекторами тестаменту якого стали такі особи: примас Королівства Польського Теодор Потоцький, коронний великий канцлер Ян Шембек, люблінський воєвода Ян Тарло та інші тогочасні магнати²⁶⁹.

²⁵⁷ ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 479, арк. 1086—1105; спр. 482, арк. 810—817; спр. 484, арк. 214—216; спр. 487, арк. 678—682; спр. 490, арк. 1711—1719, 2030—2035; спр. 491, арк. 641—647; спр. 492¹, арк. 2229—2232; спр. 493, арк. 1881—1884, 1865—1869; спр. 496, арк. 413—414, 1270—1274; спр. 497, арк. 612², 1651—1855; спр. 500, арк. 2568—2570; спр. 502, арк. 1186—1191; спр. 503, арк. 743—749, 1081—1083, 1209—1212; спр. 506, арк. 356—361, 1779—1784; спр. 510, арк. 826—831; спр. 511, арк. 121—125; спр. 512, арк. 1510—1517; спр. 513, арк. 1048—1050; спр. 514, арк. 489—500, 1159—1164; спр. 515, арк. 2027—2037, 2739—2742; спр. 516, арк. 3843—3847, 3943—3948; спр. 517, арк. 193—195 та інші.

²⁵⁸ Там само.— Спр. 503, арк. 743—749, 1081—1083.

²⁵⁹ Там само.— Спр. 482, арк. 813.

²⁶⁰ Там само.— Спр. 504, арк. 34.

²⁶¹ Там само.— Спр. 503, арк. 1014.

²⁶² Там само.— Спр. 478, арк. 1283—1284.

²⁶³ Там само.— Спр. 501, арк. 902.

²⁶⁴ Там само.— Спр. 499, арк. 558.

²⁶⁵ Був краківським воєводою у 1706—1726 рр. (Urządnicy województwa krakowskiego XVI—XVIII wieku. Spisy / Oprac. I. Cynarski i A. Falniowska-Gradowska.— Kórnik, 1990.— S. 110).

²⁶⁶ Був литовським канцлером у 1720—1735 рр. (Urządnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV—XVIII wieku. Spisy / Oprac. H. Luiewicz i A. Rachuba.— Kórnik, 1994.— S. 53).

²⁶⁷ Був коронним інстигатором у 1706—1730 рр. (Urządnicy centralni...— S. 50).

²⁶⁸ Заповіт від 20 травня 1723 р. (ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 516, арк. 3944).

²⁶⁹ Заповіт від 24 жовтня 1728 р. (Там само.— Спр. 522, арк. 2979—2980).

Наступним пунктом тестаменту була санкція, яка містила вказівки щодо способу покарання того, хто порушить волю тестатора²⁷⁰. Санкція була релігійного змісту і переважно у формі покликання на Страшний суд тих, хто наважиться порушити останню волю тестатора. Так, Григорій Батко у своєму тестаменті застерігає усіх, хто порушить його останню волю і вчинить кривду його дружині і дітям, що буде судитися з ними на Страшному суді; Константин Загоровський кличе на Страшний суд усіх, хто буде перечити його останній волі²⁷²; подібною є санкція і закрочимської підчашини Йоанни Гумовської, якою заповідачка лякає екзекуторів²⁷³.

Формуляр шляхетського тестаменту включає умову, яка трапляється в тих випадках, коли тестатор сподівався на одужання чи повернення живим з війни. Зокрема, Миколай Платовський ставить таку умову: „Залишаю за собою волю поправити цей тестамент, якщо Бог продовжить мій вік”. В інших тестаментах також наявна така умова²⁷⁴, в окремих актах останньої волі на місці умови міститься касація попередніх тестаментів²⁷⁵.

Після санкції або умови в останній волі давалась короборация (пояснення способів і засобів засвідчення)²⁷⁶. Майже всі тестатори просять облятувати свої тестаменти у гродських актах, щоб надати їм юридичної сили, а також запобігти усім можливим зловживанням щодо своєї волі. Як і багато інших шляхтичів, Станіслав Пілік пише: „Цей тестамент хочу мати такого способу ваги і певности, щоб був роборований львівськими гродськими актами, на що для більшої віри і ваги цього тестаменту власною рукою і печаттю ствердивши, при запрошених свідках підписуюся”²⁷⁷.

Кінцевий протокол тестаменту був побудований за своєю схемою. Спочатку йшла датація: тестатор вказував місце і час укладення останньої волі („Діялося в Конашові в четвер перед святою Марією Магдалиною року Божого тисяча сімсот десятого”). Іноді автор заповіту вміщував у кінцевий протокол елемент санкції, застерігаючи: „Цей мій тестамент прошу в нічому не касувати, бо я собі все це добре зважив, а хто б не погоджувався, позиваю його на Страшний суд Господній”²⁷⁸.

Після датації ставили підписи. Першим (у випадках власноручного тестаментування — єдиним) був підпис тестатора (субскрипція) з вказівкою на власноручність („Гжегож Татомур рукою власною”²⁷⁹ чи „Ежи Фердинанд Бартошевський, тапи propria”²⁸⁰) або ж на те, що ав-

²⁷⁰ Nawrocki S. Rozwój form kancelaryjnych...— S. 32.

²⁷¹ ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 497, арк. 1852—1853.

²⁷² Там само.— Спр. 499, арк. 1265.

²⁷³ Там само.— Спр. 525, арк. 2524—2525.

²⁷⁴ Там само.— Спр. 490, арк. 2173, 1719; спр. 499, арк. 438.

²⁷⁵ Там само.— Спр. 496, арк. 1274.

²⁷⁶ Купчинський О. А. До питання про характеристику формуляра...— С. 19.

²⁷⁷ ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 506, арк. 1783.

²⁷⁸ Заповіт брацлавського скарбника Яна Станіслава Кунашевського (Там само.— Спр. 496, арк. 1274).

²⁷⁹ Там само.— Спр. 510, арк. 829.

²⁸⁰ Там само.— Спр. 512, арк. 1517.

тор є неписьменним („Як неписьменний, кладу знак святого хреста +. Ігнацій Беринда підписуюся, кладу святий хрест +“) ²⁸¹.

Наступними були підписи свідків і канцелярських урядників, присутніх при укладенні останньої волі (тобто тестація). Найцікавіший, з цього погляду, тестамент Александра Напари, у якому свідки детально описують процес засвідчення: „Миколай Катоній, яко рідний небіж, на той час присутній, підписуюся. Анастасія Папарова, будучи при тестаменті, підписуюся. Станіслав з Погорець Коритко, чернігівський підчаший, львівський гродський писар, прошений ще вчора, до цього підпису на тестамент, присланий до пана Папари до господи, бо вчора не міг прийти, сьогодні винагороджуючи це разом з номінатом на львівського гродського регента паном Адамом Юзефом Бжозовським" (гродський писар ²⁸² також уточнював, що тестамент можна внести у гродські акти) ²⁸². У багатьох тестаціях трапляються підписи неписьменних свідків, які біля свого імени ставили знак святого хреста ²⁸³. Крім підписів, тестатор і свідки ставили печатки ²⁸⁴, проте не в усіх випадках.

Непоодинокими були випадки, коли ²⁸⁵ кінці тестаменту шляхта вмішувала додатки — кодицили (codicilli) ²⁸⁵. Тестатори позначали їх у тексті як „post scriptum" або „codicillum". Ці додатки були різного змісту. Дехто з тестаторів пригадував якийсь борг ²⁸⁶, хтось доводив право власності на певну маєтність ²⁸⁷.

* * *

Шляхетський заповіт набив поширення в Руському воєводстві з огляду на чинність тут польського приватного права, в якому поняття спадкування за тестаментом виникло своєю чергою внаслідок рецесії римського спадкового права. Попри деякі правові обмеження тестаментового спадкування, брак чіткої кодифікації спадкового права в Речі Посполитій зумовив широке використання заповітів: тестаментове спадкування стало явищем поширеним і вийшло за межі тогочасної звичаєвої практики.

Вивчення заповітів шляхти Руського воєводства першої половини XVIII ст., що були облятовані в актові книги Львівського гродського суду, підтверджують це. Тестаменти укладають представники різних прошарків шляхетського соціуму — як чоловіки, так і жінки. Головними причинами укладення заповітів ставало прагнення, з огляду на можливість смерті, врятувати свою душу та запобігти суперечкам через майно між спадкоємцями і забезпечити їхні майнові права. Тестамент укладався у присутності свідків, проходив декілька етапів юридичного затвердження та, щонайголовніше, містив детальні розпорядження за-

²⁸¹ ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 503, арк. 1082—1083.

²⁸² Там само.— Спр. 513, арк. 982.

²⁸³ Там само.— Спр. 499, арк. 1287—1288.

²⁸⁴ Там само.— Спр. 516, арк. 3846.

²⁸⁵ Codicillū — приписки, доповнення до тестаменту, у яких спадкодавець доповнює його або поправляє (Бартошек М. Римское право...— С. 71).

²⁸⁶ ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 515, арк. 2742.

²⁸⁷ Там само.— Спр. 498, арк. 1407—1408.

повідача щодо душі, тіла, спадкоємців, майна і його розподілу, зрештою, виконання заповіту. Загалом шляхетський заповіт був диспозитивним актом, на якому ґрунтувалося тестаментове спадкування на теренах Речі Посполитої. Але, незважаючи на велике поширення тестаменту, його формуляр залишався нечітким. Наведеної послідовності формул дотримано лише в частині документів. Крім того, заповіт, будучи актом духовним, містить елементи позаформулярні, до яких можна віднести настанови дітям, подяки друзям і рідним, а також прохання про прощення всяких кривд, яких тестатор заподіяв у своєму житті. З огляду на це, акти останньої волі — важливе джерело для вивчення історії шляхти, вони дають змогу дослідити практику тестаментування, майновий і сімейний стан заповідачів, їхній світогляд, ставлення до віровизнання, батьківщини та низки інших аспектів повсякденного життя й ментальності представників шляхетського стану і ще потребують докладного опрацювання.

Оксана ВИННИЧЕНКО

З М І С Т

СТАТТІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

ТЕКСТОЛОГІЯ, ПАЛЕОГРАФІЯ

- Тетяна ВІЛКУЛ. Дублі в літописах XI—XIII століть: походження текстів 7
- Микола ІЛЬКІВ-СВИДНИЦЬКИЙ. Шзньоготичне фінансове письмо у канцелярії Львівського магістрату в першій половині XVI століття (На матеріалах ЦДІА України у Львові) 29

НУМІЗМАТИКА

- Андрій КРИЖАНШСЬКИЙ. Монетна система Галицької Русі в пізньому середньовіччі (XIV—XV ст.) і взаємний вплив грошового обігу в галицьких землях та сусідніх державах 53
- Роман ШУСТ. Еволюція монетного господарства Львова в XVI столітті 68

СФРАГІСТИКА, ГЕРАЛЬДИКА, ПРАПОРНИЦТВО

- Ігор СИТИЙ, Українські суддівські печатки другої половини XVIII століття 82
- Ірина СКОЧИЛЯС. Джерела до вивчення парафіяльної сфрагістики Перемишльської єпархії кінця XVIII — початку XX століть 96
- Андрій ГРЕЧИЛО. Становлення українських національно-державних символів у 1917—1920 роках 114
- Андрій СОВА Історія прапора товариства „Великий Луг” у Львові 143

ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ, ТОПОПРОЗОПОГРАФІЯ

- Олександр МАЙОРОВ. Українське Прикарпаття — прабатьківщина хорватів 155
- Леонтій ВОЙТОВИЧ. Кордони Галицько-Волинської держави: проблеми та дискусії . . 187
- Мар'яна ДОЛИНСЬКА „Вулиці” львівських передмість у фіскальних документах останньої третини XVIII століття 206

ІСТОРІЯ УСТАНОВ

- Оксана ПОТИМКО. Шпиталі Львова XIV—XVIII століть (Історіографічні спостереження) 228
- Ігор СКОЧИЛЯС. Барський кринос Львівської єпархії на Поділлі: організаційна структура, поділ на намісництва (деканати) і парафіяльна мережа (1747—1795 роки) .. 269

КАРТОЗНАВСТВО

- Уляна КРИШТАЛОВИЧ. Карти демаркації державних кордонів Австрії кінця XVIII — початку XX століть 304

ТЕРМІНИ НА ОЗНАЧЕННЯ ВИРОБНИЧИХ ПРОФЕСІЙ, ВЕКСИЛОГРАФІЯ

Орест ЗАЯЦЬ. Професії <i>виробничої</i> сфери львівського міщанства (За реєстрами ново- прийнятих громадян XV—XVIII століть)	320
Богдан ЯКИМОВИЧ. Базові вексилілогічні поняття і терміни на їх позначення в укра- їнській мові	371

ГЕНЕАЛОГІЯ

Даріуш ДОМБРОВСЬКИЙ. Руська (українська) середньовічна князівська родина (Рід Романовичів)	376
Володимир СОБЧУК Шляхетський рід Денисків-Матвіївських	410

ІНТРОЛІГАТОРСТВО

Світлана ЗШЧЕНКО. Історична реконструкція декоративного оздоблення золотарської оправи періоду X—XV століть на теренах Київської митрополії	432
Олена ГАЛЬЧЕНКО. Деякі питання методичних засад визначення композиційного рішення у декоративному оздобленні східнослов'янських оправ	440
Олександра ДЗЕНДЗЕЛЮК, Світлана ЗІНЧЕНКО. Навчання інтролігаторського ремес- ла у Львові в XV—XVIII століттях	465

МАТЕРІАЛИ

Станова замкнутість/незамкнутість шляхти у XVI столітті (На прикладі дрібношляхет- ських родів Самбірського повіту).— Бюр СМУТОК	477
Київська міська канцелярія XVI — середини XVII століть (До питання про рекон- струкцію).— Наталія БІЛОУС	491
Звіт про роботу козацької комісії у Києві у січні 1622 року.— Агнешка БЕДЖИЦЬКА	522
Нововиявлені універсали Богдана Хмельницького.— Іван БУТИЧ	536
Ще один невідомий універсал Богдана Хмельницького.— Микола КРИКУН	540
Англійський тижневик з 1659 року про перебування московського посла у Чигирині.— Теодор МАЦЬКІВ	546
Нові документи до історії грецько-російської дипломатії середини XVII століття (Инфор- мація).— Ярослав ФЕДУРУК	551
Кількість і структура поселень Брацлавського воєводства в першій половині XVII сто- ліття.— Микола КРИКУН	556
Господарські інвентарі як джерело до генеалогії селян Поділля.— Юрій ЛЕГУН	648
Заповіді шляхти Руського воєводства першої половини XVIII століття (На матеріалах реляційних книг Львівського гродського суду).— Олена ВИННИЧЕНКО	663
Immaginer L'invisible: уявлення офіційних чинників Наполеонівської імперії про укра- їнські землі під владою Росії (На основі аналізу „Статистичних описів" Малоросії з Архіву Історичної служби сухопутної армії Франції).— Вадим АДАДУРОВ	687
„Згадки з життя свого і своєї родини": Спогади Тита Реваковича як джерело до історії Галичини XIX століття.— Мар'ян МУДРИЙ	708
Печатки протестантських кірх, пасторів та общин Правобережної України XIX—XX століть.— Віталій ПЕРКУН	763
Перші україномовні печатки в Одесі.— Анатолій МИСЕЧКО	766

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

Леонтій ВОЙТОВИЧ. Ттура Харди. Наследници Кнѣжа. Измеѣу крашевске круне и та- тарскогo ярма. Студеда о державно-правном положају галицке и галицко-волин- ске княжевине до 1264. године.— Нови Сад, 2002.— 240 с	773
Леонтій ВОЙТОВИЧ. Свердлов М. Б. Домонгольская Русь: Князь и княжеская власть на Руси VI — первой трети XIII вв.— Санкт-Петербург: Академический проект, 2003.— 735 с	785

Микола ДАНЧУК. Die Ukraine in Europa / Herausgegeben von Juhane Besters-Dilger unter Mitarbeit von Irma Oswald.— Wien; Köln; Weimar: Böhlau Verlag, 2003	778
Леонтій ВОЙТОВИЧ. Коган В. М., Домбровский-Шалагин В. И. Князь Рюрик и его потомки. Историко-генеалогический свод.— Санкт-Петербург: Паритет, 2004.— 686 с.	780
Ігор СМОЛЬСЬКИЙ. Гречило А. Герби і прапори міст і сіл України. — Львів, 2004.— Ч. I.— С. 120 + 44 с.	782
Тамара ДЕМЧЕНКО, Олександр ТАРАСЕНКО. Шандра В. Генерал-губернаторства в Україні: ХІХ — початок ХХ ст.— К: НАН України, Ін-т історії України, 2005.— 427 с.	783
Андрій ЗАЯЦЬ. Петро Кулаковський. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618—1648) / Національний університет „Острозька академія”.— К: Темпора, 2006.— 496 с.; 2 іл.	790
Список ілюстрацій	798
Зміст українською мовою.	802
Зміст англійською мовою.	805